

חרב הרי הוא כחלל*

מבוא

- א. המשניות בתחילת אהלות
- ב. מדרשי ההלכה
- ג. שיטת הירושלמי
- ד. ראיות שחרב כחלל רק בחיבורין
- ה. שיטת הבבלי
- ו. קשיים מעשיים ביישום דין "חרב כחלל" כהבנתו המקובלת
- ז. שיטת הרש"ש: ימי טומאת חרב כחלל נמנים לפי המטמא

* **הערות העורך:** מאמר זה מתייחד משאר המאמרים המתפרסמים בדרך כלל במעלין **בקדש**, בגלל השאלות המורכבות והיסודיות שהוא מעורר. משום כך, העברנו אותו לעיונו של הרב אביגדור נבנצל שליט"א, והוא כתב לנו:

"המאמר אכן מנתץ מוסכמות, פחות או יותר, ונרתעתי ממנו, גם כתבתי הערות אחדות, אבל עם כל זאת, לענ"ד המאמר בעל משקל רב, וראוי לעלות על שולחן מלכים, מאי מלכי רבנן, שישקלו את הדברים לגופם".

לאחר התקנת המאמר לדפוס, נתבקשתי לכתוב הערות מערכת בכמה מקומות, שיהיו לנגד עיני הקוראים ביחד עם דברי המחבר. נעניתי, מפני שהמחבר מציין במאמרו, שכתב את דבריו להלכה ולא למעשה, עד שיסימו עמו גדולי ישראל, ולעניות דעתי יש מקום לעיין בשאלות שהעליתי לפני הסקת מסקנות.

אני חב תודה רבה לידידי יעקב וייס נ"י, שעבר על המאמר כולו והעיר הערות מחכימות רבות – במקומות שבהם יש בשאלותיי ממש, הקורא רשאי לזקוף זאת לזכותו.

מאמר זה הוא החלק הראשון ממאמר ארוך יותר שכתב הרב עזריה אריאל בעניין חרב כחלל, ואי"ה נזכה לפרסם את המשכו בגיליונות הבאים.

ח. שיטת הנצי"ב: טומאת מת אינה חלה שוב על טמא מת

ט. דין טומאת אדם בחיבורין:

1. הסוגיה בעבודה זרה

2. הסוגיה בנזיר

3. שיטת הירושלמי בנזיר

4. ראיות לכך שאדם באדם בחיבורין אינו מטמא שבעה

י. בירור שיטות ראשונים ביסוד דין חרב כחלל:

1. ריבמ"ץ

2. התוספות והר"ש

3. הראב"ד

יא. איסור הכוהנים להיטמא לחרב כחלל

יב. סיכום ומסקנות

מבוא

הדעה המקובלת בתפיסת המושג "חרב כחלל" היא, שחרב (כדוגמא לכלים בכלל, או לכלי מתכת בלבד) שנגעה במת, לא זו בלבד שנעשתה טמא מת וטעונה הזאה, אלא אף נעשתה כמת עצמו, והנוגע בה קודם שנטהרה - נעשה אף הוא טמא מת. כמו כן, אדם שנגע במת, ונעשה על ידי כך טמא מת, ואחר כך נגע בכלי מתכת - נעשה אותו כלי טמא מת כמו האדם, וטעון הזאה כמותו. דעה זו נסמכת על פשט כמה סוגיות בתלמוד הבבלי, על פי נוסחן שלפנינו, וכפי שיבואר.

פרק זה נועד להוכיח, בעזרת ה', שלדינים אלו אין מקור במשנה, ובמקורות התנאיים יש ראיות רבות לכך, שהמושג "חרב כחלל" משמעו אחר: **רק באותה שעה שבה הכלי מחובר למת - הרי הוא כמת עצמו**, ורק אם האדם נגע בו בעודו מחובר למת - הרי הוא נעשה טמא מת. כמו כן, כלי שנגע באדם טמא מת, אינו נעשה טמא מת אלא אם נגע באדם זה בשעת חיבורו למת, או לכלי המחובר למת. על פי הבנה זו, המושג "חרב כחלל" דומה מאד למושג של טומאה בחיבורין בכל הטומאות שנאמר בהן "יכבס בגדיו", כגון הנושא נבלה, שהכלים שהאדם נוגע בהם בשעת חיבורו

לטומאה נטמאו כאילו נגעו בטומאה עצמה; אלא שבמת התחדש, ששרשרת החיבורין ארוכה יותר.

לאחר ביסוס הדברים מדברי התנאים, ננסה ליישב בהתאם לכך גם את סוגיות הגמרא.

לא אכחד, כי דברים אלו מחודשים מאד, ומנוגדים לדברי כל הראשונים והפוסקים. האם עובדה זו כשלעצמה דייה כדי לנעול את הדלת בפני העלאת הנושא לבירור מחודש? על כך יש להשיב בבירור: לא זוהי דרכה של תורה.

ידועים הם דברי הרא"ש, שכתב בשם הראב"ד: "שאיין לנו עתה לחלוק על דברי גאון מראיית דעתנו, לפרש העניין בדרך אחר כדי שישתנה הדין מדברי הגאון, אם לא בקושיא מפורסמת [כלומר, הוכחה מוחלטת, שברור לכל שהיא הוכחה נכונה], וזהו דבר שאיין נמצא". על כך השיב הרא"ש:

ואני אומר... אם לא ישרו בעיניו דבריהם, ומביא ראיות לדבריו, המקובלים לאנשי דורו - יפתח בדורו כשמואל בדורו, אין לך אלא שופט אשר יהיה בימים ההם, ויכול לסתור דבריהם. כי כל הדברים שאינם מבוארים בש"ס שסידר רב אשי ורבינא, אדם יכול לסתור ולבנות, אפילו לחלוק על דברי הגאונים" (סנהדרין פ"ד, ו).

האריך בעניין זה גדול בדורנו, הרב עובדיה יוסף שליט"א, אשר כתב בהקדמתו ליביע אומר:

וידוע מה שאמרו רז"ל (יומא ט ע"ב): "טובה ציפורנם של ראשונים מכרסם של אחרונים". ולכן ברור שאין להקל ראש כנגדם, לסמוך על הכרעתנו מן התלמוד, כי מה נדע ולא ידעו הם, אלא אם כן בראיה ברורה ובהסכמת חכמי הדור, וזה קשה מאד במציאות... מה שאין כן לסמוך על סברתנו נגד הראשונים, לא אמרה אדם מעולם (ח"א, פתיחה אות ג).

אכן, "ראיה ברורה" כנגד הראשונים היא דבר הקשה מאוד במציאות. אך לעניות דעתי, דווקא בתחום המיוחד של דיני טהרות, אשר אינם נוהגים הלכה למעשה מזה דורות רבים, נותר ללומדי התורה בדורנו מקום להתגדר בו, ולדלות ממקורות חז"ל ראיות בעניינים אשר התחבטו בהם ראשונים.

עם זאת, לא ניתנה הרשות לכל יחיד להסיק מכוח עיונו מסקנות הלכתיות הסותרות את המקובל, אלא נזקק הוא להסכמת אנשי דורו, אשר ישקלו את הדברים לגופם: האם סברה כאן או ראיה, והאם הראיה יש בה ממש. לאור האמור מובן הדבר,

שאף על פי שלעניות דעתי מסקנת דברי נכונה להלכה - אינני רואה בה הלכה למעשה. באתי להציע את הדברים לפני לומדי התורה, ואם אזכה שחכמי הדור יעיינו בדברים - הם אשר נתונה להם הרשות לשקול ולהכריע.

ותפילתי לנותן התורה, המטהר את ישראל, שיאיר עינינו בתורתו, ויחזיר עטרת הטהרה למקומה ולקיומה השלם.

א. המשניות בתחילת אהלות

שנינו באהלות פ"א, משניות א-ג:

שנים טמאים במת: אחד טמא טומאת שבעה, ואחד טמא טומאת ערב. שלשה טמאין במת: שנים טמאין טומאת שבעה, ואחד טמא טומאת ערב. ארבעה טמאין במת: שלשה טמאין טומאת שבעה, ואחד טמא טומאת ערב.

כיצד שנים? אדם הנוגע במת טמא טומאת שבעה, ואדם הנוגע בו - טמא טומאת ערב.

כיצד שלשה? כלים הנוגעים במת, וכלים בכלים - טמאין טומאת שבעה; השלישי, בין אדם ובין כלים - טמא טומאת ערב.

כיצד ארבעה? כלים הנוגעים במת, ואדם בכלים, וכלים באדם - טמאין טומאת שבעה; הרביעי, בין אדם ובין כלים - טמא טומאת ערב.

הפירוש המקובל הוא, שמשניות אלה עוסקות בדין "חרב כחלל", וכוונתן שכלים שנגעו במת נעשו כמותו, אדם שנגע בהם לאחר מכן נעשה טמא מת, וכלים שנגעו בו לאחר מכאן נעשו אף הם טמא מת.¹ אולם, המשמעות הפשוטה של הניסוח בלשון הווה: "אדם הנוגע במת" ו"כלים הנוגעים במת" (ולא "אדם שנגע במת", או "אדם שנטמא במת", או "טמא מת"), שמדובר בטומאה בחיבורין.² כלומר, באותה שעה

1 עיין רמב"ם, ר"ש ותפא"י.

2 לגבי שלושה וארבעה הנוגעים במת, בהם מתקיים דין "חרב כחלל", היינו בחיבורין דווקא. לגבי שניים הנוגעים במת, שהשני טמא טומאת ערב בלבד ואין כאן דין "חרב כחלל", הרי זה גם כשהראשון פרש מן המת; אך המשנה משמיעה רבותא, שאפילו בשעה שהראשון מחובר למת - השני טמא טומאת ערב בלבד, כפי שיבואר.

הרמב"ן הביא את שיטת רש"י (בפירושו על במדבר ל"א, יט) והראב"ד, העלה את האפשרות לפרש את המשניות הללו בחיבורין, אך כתב: "ואין משמעותה כן" (עבודה זרה לז ע"ב, ד"ה אבל רש"י). כוונתו כנראה שעל פי פירוש זה הייתה המשנה צריכה לומר בפירוש שמדובר בנגיעה בשעת חיבורין. אך מצאנו לשון כזו גם במשניות שללא ספק עוסקות בטומאה בחיבורין, כגון במשניות הבאות באהלות, וכן בפט"ו מ"י. וראה להלן סעיף ד, 2.

שהאדם נוגע במת - האדם הנוגע בו נטמא טומאת ערב, והכלים הנוגעים בו טמאים טומאת שבעה, וכן הלאה. וכן לשון התוספתא: "הגוי והבהמה... הנוגעים במת - כלים הנוגעים בהם טהורים" (אהלות פ"א ה"ב).

כך נראה גם מן ההשוואה ללשון המשנה בהמשך:

אדם וכלים מיטמאין במת. חומר באדם מבכלים, וכלים מבאדם: [חומר בכלים מבאדם], שהכלים שלשה והאדם שנים. חומר באדם, שכל זמן שהוא באמצע - הן ארבעה, ושאינן באמצע - הן שלשה [זהו למעשה דין המשנה הקודמת, בניסוח אחר].

אדם ובגדים טמאים בזב. חומר באדם מבבגדים, ובבגדים מבאדם, שהאדם הנוגע בזב מטמא בגדים (שם, מ"ד-מ"ה).

באשר לאדם הנוגע בזב, אין ספק שהוא מטמא בגדים דווקא בשעת חיבורו לזב,³ ומהשוואת המשנה בין דיני זב ומת משתמע, שגם במת מדובר על שעת חיבורין.⁴

במשנה ג נאמר:

אמר רבי עקיבא: יש לי חמישי: השפוד התחוב באהל, האהל והשפוד ואדם הנוגע בשפוד וכלים באדם טמאין טומאת שבעה. החמישי, בין אדם בין כלים, טמא טומאת ערב! אמרו לו: אין האהל מתחשב.

על פי פירוש הרמב"ם והרע"ב, מדובר בשפוד שהיה באמצע האוהל עם המת, ונטמא באוהל ונעשה כחלל. וצריך לומר לדבריהם, שאחר כך המת הוצא מן האוהל,⁵ ואז נכנס אדם ונגע בשפוד. ומכיוון שטומאת השפוד נגרמה על ידי האוהל, והאוהל עצמו נטמא בטומאת אהלים, ר"ע מחשיב זאת כחמישי. ודעת חכמים, שאין האוהל נחשב, כי לא טומאת גוף האוהל גרמה לטומאת השפוד, אלא השפוד נטמא באוהל מחמת המת עצמו. על פי דרך זו, מוכח מכאן שהשפוד מטמא כמת אף על פי שכבר אינו עם המת, ולא כדברינו.

אבל יש לדקדק בלשון המשנה, מדוע מכל הכלים נקטה דווקא שפוד? גם הלשון "תחוב" צריכה ביאור, והיה למשנה לומר בפשטות "כלי באהל", או "כלי שהיה באהל"! לפיכך נראה, שכוונת המשנה שהמת נמצא עדיין באוהל, ולכן נצרכה לדבר על כלי

3 זבים פ"ה מ"א.

4 ראה כיוצא בזה בתוספתא שם פ"א ה"א, בדברי רבי יוסי.

5 תפארת ישראל. ואם לא כן, טומאת האדם אינה מן השפוד אלא ישירות מן המת.

ארוך, שראשו אחד באוהל וראשו השני יוצא אל מחוץ לאוהל.⁶ ולשון **התוספתא** (פ"א ה"א): "אמר ר"ע יש לי חמשה: השפוד התחוב באוהל **הכנוס בו**". "הכנוס בו" אין פירושו שהשפוד כולו בפנים, אלא שהשפוד תחוב באופן כזה שחלק ממנו נכנס פנימה ונטמא מהמת עצמו.⁷ ומכך שהמשנה נזקקה לדוגמא זו, ולא נקטה בפשטות דוגמא של כלי באהל שהמת הוצא ממנו - משמע כאמור, שדין זה אינו אלא בחיבורין.

הר"ש⁸ העלה אפשרות לפרש את כל המשניות הללו בחיבורין אבל דחאה,⁹ שאם כן יוצא שאדם הנוגע באדם הנוגע במת אפילו בחיבורין טמא טומאת ערב בלבד, ואילו בגמרא¹⁰ מבואר, שאדם באדם בחיבורין - השני טמא טומאת שבעה. בעניין קושיה זו ראה להלן (סעיף ט).

ב. מדרשי ההלכה

בספרי לפרשת חקת (פסקה קל) נאמר:

וכל אשר יגע בו הטמא יטמא - למה נאמר? לפי שהוא אומר "בחלל חרב" (במדבר י"ט, טז) - בא הכתוב ולימד על החרב, שהיא טמאה טומאת שבעה, הנוגע בה טמא טומאת שבעה, הא למדנו לכלים ואדם.

כלים ואדם וכלים מניין? ת"ל: "וכבסתם בגדיכם" (במדבר ל"א, כד),¹¹ הא למדנו לכלים ואדם וכלים.

6 שפוד הוא הדוגמא השגורה למוט ארוך ומחודד המקבל טומאה, כמו שמצינו בסוכה פ"א מ"ח "המקרה סוכתו בשפודין או בארוכות המטה", וכן **בתוספתא** באהלות פ"ח ה"ב "אהל שהיה נטוי ע"ג ארבעה שפודין של מתכת".

7 כעין זה **בבראשית רבה** (פרשה ה י'): "כיוון שנברא הברזל התחילו האילנות מרתתים, אמר להן: מה לכם מרתתין, עץ מכם אל יכנס בי, ואין אחד מכם ניזוק" - והרי קת העץ אינה כולה בתוך הברזל!

8 בפירושו למשנה ד.

9 **בתוספות הר"ש** לפסחים יד ע"ב כתב הוכחה זו בשם רבו הר"י.

10 עבודה זרה לז ע"ב ונזיר מב ע"ב.

11 ראיית המדרש צריכה ביאור, מניין שבגדים אלו הם אב הטומאה? הרי לא נאמר בהם אלא כיבוס, ולא הזאה! ואמנם נאמר "וכבסתם בגדיכם ביום השביעי" (במדבר ל"א, כד), ומשמע שטמאים טומאת שבעה, אבל אפשר שהבגד עצמו טמא טומאת ערב, וטבילתו בשביעי אינה אלא משום שאם יכבסוהו בשישי - יחזור הבגד ויטמא בלבישת הטמא. נראה לבאר, שעניין זה שטמא מת מטמא בגדיו נאמר כבר: "וחטאו ביום השביעי וכבס בגדי" (שם י"ט, יט), והחידוש כאן הוא שלעתים הבגד טמא טומאת שבעה. ועוד, שמ"והרתם" משמע, שטהרת האנשים

כלים וכלים מנין? אמרת קל וחומר הוא: ומה כלים הנוגעים באדם הנוגע בכלים הנוגעים במת - הרי הם טמאים, כלים הנוגעים בכלים הנוגעים במת - דין שיהו טמאים.

כלים באדם מנין? אמרת ק"ו: ומה אם כלים הנוגעים באדם הנוגע בכלים הנוגעים במת - טמאים, כלים הנוגעים באדם הנוגע במת - דין הוא שיהו טמאים.

מלשונות הספרי "כלים הנוגעים באדם הנוגע בכלים הנוגעים במת", משמע בבירור שמדובר בטומאה בחיבורין.¹² וכך גם משמעות הפסוק "וכבסתם בגדיכם", שהרי הבגדים מן הסתם היו על האדם בשעת חיבורו לטומאה, והבגדים הם דוגמא לחיבורין בכל מקום בתורה.¹³

כך נאמר גם בספרי זוטא:

ועל כל הכלים - ריבה אדם נוגע בכלים נוגעים במת, שיגעו [נראה שצ"ל שיגעו בכלים אחרים. היה ר"ע אומר: חמשה מטמאין במת, ארבעה טמאין טומאת שבעה ואחד טמא טומאת ערב. כיצד שנים? אדם הנוגע במת - טמא טומאת שבעה, אדם נוגע בו - טמא טומאת ערב. אדם בין הכלים - גוררים ארבעה לטומאה, וכלים באדם - גוררים שלשה לטומאה, ואדם באדם - גוררים שנים לטומאה (פיסקא יט יח).

הלשון "אדם נוגע בכלים נוגעים במת" משמעו שמדובר בחיבורים. ועוד, שהספרי זוטא לומד זאת מריבוי "והזה על האהל ועל כל הכלים", ופסוק זה עוסק, על פי פשוט,

תלויה בטהרת הבגדים, ואם כן מוכח, שהבגדים אב הטומאה ומטמאים אדם טומאת ערב. וראה בהעמק דבר על שני הפסוקים, והערתי על דבריו להלן סעיף ח. ועל פי דברינו, שטמא מת אינו מטמא כלים טומאת שבעה בלא חיבורין, מובן היטב מדוע בפרשת חוקת לא נאמר שכיבוש הבגדים צריך להיות ביום השביעי דווקא, כי לא מדובר על בגדים שנטמאו עמו במת, מה שאין כן בפרשת מטות.

¹² יש להעיר על דברי רש"י בפסחים יט ע"ב ד"ה אדם וכלים נמי ליטמא: "דכל אב הטומאה מטמא אדם וכלים, בין כלי את כלי, בין אדם את אדם, בין אדם כלי וכלי אדם, בפרשת זאת חקת התורה בספרי". נראה שכוונתו לספרי כאן, ופירש, שהספרי אינו מדבר על דין מיוחד במת, שהאדם מטמא כלים טומאת שבעה והכלים מטמאים אדם טומאת שבעה, אלא החידוש הוא רק בכך, שהאדם והכלים שנגעו במת נעשים אב הטומאה, ואילו הנוגע השני טמא טומאת ערב בלבד, כדין הכללי של אבות הטומאות המטמאים אדם וכלים. הדבר תמוה, שהרי מפורש בספרי "הנוגע בה טמא טומאת שבעה", וגם לא מובן כיצד יסביר את כלים ואדם וכלים. לשון המשנה למלך (הלכות טומאת מת פ"ה ה"ג, ד"ה וראיתי להראב"ד): "וכל ימי הייתי מצטער על פסוק זה [וכבסתם בגדיכם]", דהא כלל גדול הוא בדינו, דכל מקום שנאמר בתורה יכבס בגדיו' הוא להורות דיש הפרש בין קודם שפירש לאחר שפירש".

בכלים שנטמאו ישירות מן המת (כפסוק הסמוך: "אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא"), ומניין לנו ללמוד מן הריבוי "כל הכלים" גם על כלים שנגעו בכלים שפרשו מן המת? ואם כנים הדברים, הרי מוכח מכאן שגם המשנה באהלות, המובאת בספרי זוטא, עוסקת בחיבורין.

ממדרשים אלו מתברר שלא רק פשט המשנה, אלא גם הלימודים מ"חרב כחלל" ו"וכבסתם בגדיכם" אינם עוסקים אלא בטומאה בחיבורין. אם כן, אין מקור בתורה לכך שחרב נעשית כחלל גם לאחר פרישתה מן המת! והדבר שולל את האפשרות (שכתבו כמה ראשונים, כדלהלן), שיש בעניין זה שתי הלכות: הלכה אחת של חיבורין, והלכה נוספת של "חרב כחלל" בלא חיבורין.

עוד נאמר בספרי זוטא שם: "הגולל והדופק, **הבגד של מת**, מטמאין במגע ואינן מטמאין במשא" (פסקה טז). הדוגמא "בגד של מת" מורה אף היא, שמדובר בחיבורין.

בהמשך **הספרי הנ"ל** נאמר:

או יהיה אדם מקבל טומאה מן המת לטמא את חברו טומאת שבעה? ... ת"ל "והנפש הנוגעת תטמא עד הערב" - טומאת ערב מטמא, ואין מקבל טומאה מן המת לטמא את חברו טומאת שבעה.

לפי דברינו, גם כאן מדובר בטומאה בחיבורין, והפסוק בא ללמד שאדם באדם בחיבורין אינו טמא אלא טומאת ערב. אף כאן עומדת לנגדנו קושיית ה"ש שנזכרה לעיל, מהגמרות בעבודה זרה ובנזיר, האומרות שאדם באדם בחיבורין טמא טומאת שבעה; וראה על כך להלן.¹⁴

ג. שיטת הירושלמי

בירושלמי מובאת המשנה באהלות, והירושלמי מסיק ממנה, ש"אדם הנוגע בכלים ונוגעין במת" טעון הזאה.¹⁵ משמעות הלשון, שנוגע בכלים בשעה שהם נוגעים במת, נראה בבירור שכך הבין הירושלמי את משנתנו.

14 **הרמב"ן** בעבודה זרה לז ע"ב עמד על כך ש"וכבסתם בגדיכם" מורה שמדובר בחיבורין, אך דחה זאת מכח קושייה זו: "ואע"ג דבגדים בחיבורין הוא, כיון דממעטינן התם (בספרי) אדם - על כרחך לבגדים שלבש אח"כ (אחר פרישתו מהמת) נצרכה", וכוונתו כאמור, שבגמרא בנזיר מב ע"ב מבואר שאדם באדם בחיבורין טמא שבעה, ואם כן על כרחו הספרי מדבר בלא חיבורין.

15 נזיר פ"ז ה"ד; וראה להלן סעיף ט, 3, בביאור בסוגיה הנ"ל.

כך נראה גם מהירושלמי, המסביר את טעם הדין שאחר הרגל מטבילין את כל הכלים שבמקדש: "אמר רבי בא: אני אומר, שמא היה שם אחד מן הכלים¹⁶ שלא הוזה".¹⁷ הדברים צריכים ביאור, שכן במשנה שם מוזכרת טבילה בלבד, ואם אחד הכלים לא הוזה - יש להזות עליהם! אולם כוונתו, שאחד הכלים שהוכנסו למקדש, כגון סכין שחיטה פרטי, היה טמא מת, ונגע בכלי המקדש וטימאם. ומכאן, שכלי טמא מת הנוגע בכלי מטמאו טומאת ערב בלבד.

ובדוחק יש לדחות, שלא חששו שמא הכלי נטמא מהמת עצמו, אלא שמא נטמא מכלי או אדם טמא מת, ולכן הוא עצמו טעון הזאה, ובכל זאת מטמא את הכלים רק טומאת ערב.¹⁸

הערת המערכת: פרט לאחרונה, כל הראיות שהביא המחבר מתבססות על כך שפירש את המילה "הנוגעים" כמתייחסת למגע עכשווי, ולא למגע שהתרחש בעבר. ויש לתת את הדעת אם דבר זה מוכח בלשון המשנה, כפי שהוא נכון בעברית בת זמננו.

מצינו בלשון המשנה בכמה מקומות, שמזכירים פעולה שנעשתה בעבר בלשון בינוני, כפי ששנינו: "החובל בחבירו חייב עליו משום חמישה דברים" (בבא קמא פ"ח מ"א), ולא: 'מי שחבל בחברו'. וראה מה שכתב מ' מישור, **מערכת הזמנים בלשון התנאים**, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית תשמ"ג, עמ' 164 - 169. ואף כי ניתן למצוא גם דוגמאות נגדיות (כמו במשנה העוסקת באדם הנוגע בזב, שהמחבר הביא במאמרו) - קשה לבסס על כך בלבד מחלוקת חזיתית עם רוב ככל הראשונים, ובניגוד לפשט סוגיות הבבלי, ללא בירור יסודי של השאלה הלשונית.

הערה זו כבר העיר הרב אביגדור נבנצל שליט"א, וכתב: "לענ"ד אינו ברור. וכי בבמדבר י"ט י"א וי"ח מיירי בשעת מגעו?".

על כך ענה המחבר: "בעניין לשון המשנה באהלות לעיל מיניה, 'כלים הנוגעים במת', נקטתי ניסוח מתון יותר: 'המשמעות הפשוטה של הניסוח' וכו', ואילו כאן נקטתי בניסוח החלטי 'ברור'. הטעם לכך, שאכן הסגנון המקובל לתאר בלשון הווה התרחשות המולידה את הדין, אפילו כאשר דין זה ימשך גם כשיתבטל המצב ההווה ויהפוך לעבר, כמו בפסוק 'הנוגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים', שהחל משעה שנוגע הרי הוא טמא גם כשתיפסק נגיעתו. וכן בלשון חז"ל, כגון בכלים פ"ג מ"א: 'הכדור והאמום והקמיע והתפילין שנקרעו הנוגע בהן טמא', אע"פ שטמא גם לאחר נגיעתו, וכיו"ב רבים מאד. ואין בכך חוסר דיוק בלשון, משום

16 **קרבן העדה** מגיה: "אחד מן הכהנים", ואכמ"ל בבירור הגירסה. על פי גירסתו, מוכח שאדם טמא מת שנגע בכלים מצריך אותם טבילה בלבד.

17 חגיגה פ"ג ה"ח.

18 בירושלמי בפסחים (פ"א ה"ז) ניתן להבין שלא כדברינו, שטמא מת הנוגע בכלי עושה אותו אב הטומאה. סוגיה זו תידון בפרק השני של מאמר זה, שיתפרסם א"ה בגליון הבא.

שהדין באמת מתחיל בהווה של הנגיעה, אלא שהוא נמשך גם אחריה. אבל בתיאור המציאות שמהווה את **הרקע להתרחשות** הנוכחית, נראה לענ"ד שיש הקפדה (עכ"פ בלשון חז"ל) על ההבחנה בין עבר להווה. לכן, אם אין נפק"מ בנדו"ד בין אדם וכלים שפרשו מן המת לבין אדם וכלים שלא פרשו היה מקום שהספרי ינסח: "כלים הנוגעים באדם **שנגע** בכלים **שנגעו** במת", אבל לא לכתוב ג"פ 'הנוגעים'".

ויש להעיר, כי הניסוח בתשובתו של המחבר הוא כללי מאוד: "נראה לענ"ד שיש הקפדה", והמחבר אינו מבסס את קביעתו.

אם אמנם אין במילה 'הנוגעים' הוכחה, הרי שנשארנו רק עם הראיה מהירושלמי, שהמחבר עצמו הודה (בהערה 18) שבמקום אחר משמע ממנו כשיטת הראשונים.

ד. ראיות שחרב כחלל רק בחיבורין

עד כאן הראינו, שהמשניות והברייתות העוסקות בדין "חרב כחלל" עוסקות בטומאה בחיבורין, והדבר אינו שולל את האפשרות, שישנה הלכה נוספת של טומאה בלא חיבורין. כעת נביא כמה ראיות, שדין חרב כחלל לא נאמר אלא בחיבורין, וכשהאדם או הכלי פרשו מן המת - שוב אינם מטמאים את הנוגע בהם טומאת שבעה:

1. בכלים פ"א מ"א: "אבות הטומאות: השרץ ושכבת זרע וטמא מת... הרי אלו מטמאין אדם וכלים במגע וכלי חרש באויר ואינם מטמאים במשא". משמעות "מטמאין אדם וכלים במגע" היא, שאותם אדם וכלים אינם נעשים אב הטומאה, כפי שמוכח מההשוואה למשנה ב: "למעלה מהם: נבילה... שהם מטמאין את האדם במשא לטמא בגדים במגע, וחשוכי בגדים במגע". כלומר, המשנה מציינת שהנבילה למעלה משרץ בכך שמטמאת במשא אפילו לטמא בגדים, אבל במגע דינה שווה לשרץ, שאינו מטמא אדם לטמא בגדים, אלא האדם נעשה ראשון בלבד. משמע מכאן, שטמא מת אינו עושה אבות הטומאה!¹⁹

יש מהראשונים שסברו שדין חרב כחלל נאמר רק בכלי מתכת, ולפי שיטתם ניתן להעמיד את המשנה בשאר כלים פרט לכלי מתכת. כמו כן, ניתן להעמיד באדם שלא נטמא מהמת עצמו או מכלי שנגע במת, אלא רק מכלי שנגע בכלי שנגע במת. אך כל זה דוחק.

19 הר"ד (בבא קמא ב ע"א) התקשה בכך, מכיוון שטמא מת מטמא טומאת שבעה - במה הנבילה למעלה מטמא מת? ותיירק, שטמא מת כשרץ לעניין זה שאינו מטמא אדם לטמא בגדים במשא (ודעתו שחבר איננה מטמאת במשא ובאהל). אך תירוצו אינו מספיק לענ"ד, כיוון שלמרות שניתן לומר "למעלה מהן", ואף על פי שיש חומרות בטמא מת שאינן בנבילה (וראה בר"ש שם במשנה ג) - ממשנה ב משמע שדין המגע בטמא מת שווה למגע שרץ ונבילה.

2. באהלות פט"ו מ"י שנינו: **"הנוגע במת והנוגע בכלים, המאהיל על המת והנוגע בכלים - טמאין. מאהיל על המת ומאהיל על הכלים, הנוגע במת ומאהיל על הכלים - טהורים. אם יש בידו פותח טפח - טמאים".** הסיפא **"אם יש בידו פותח טפח טמאים"** מוכיחה, ש"הנוגע במת ומאהיל על הכלים" עניינו **שבאותה שעה שנוגע במת הוא מאהיל על הכלים.** ממילא נראה שכך יש לפרש את כל המשנה הזו, ואם כן משמע מהרישא, שהנוגע במת והנוגע בכלים מטמא את הכלים רק אם היה מחובר למת בשעת נגיעתו בהם!

המפרשים עמדו על קושי זה, וכתבו כמה פירושים, שיש בהם מן הדוחק:

1. הר"ש, הסובר שרק כלי מתכת נעשים כחלל (בפירושו לאהלות פ"א מ"ב), פירש את הרישא משום חיבורין, אך העמידה בשאר כלי שטף חוץ ממתכת.²⁰ הקושי בפירושו הוא, שלדבריו המשנה בתחילת אהלות נוקטת סתם "כלים", וכוונתה דווקא לכלי מתכת; ואילו המשנה בסוף אהלות נוקטת סתם "כלים" וכוונתה דווקא לשאר כלי שטף חוץ ממתכת!

2. הרמב"ם, הסובר שכל כלי שטף נעשים כחלל,²¹ לא יכול היה לתרץ כר"ש, ופירש אחרת: הרישא "הנוגע במת ונוגע בכלים" עוסקת בנוגע במת ואחר כך נוגע בכלים, ואילו הסיפא "אם יש בידו פותח טפח" עוסקת בנוגע במת ומאהיל על הכלים בו זמנית; אך זה דחוק.

3. במשנה אחרונה כתב, שאמנם הרישא בחיבורין, אך אינה בדווקא; ונקטה המשנה רישא משום סיפא - שאפילו בשעת החיבור למת אין טמא מת מטמא באוהל.

על פי דברינו, שחרב כחלל אינו אלא בחיבורין, המשנה מתיישבת יפה.

3. שנינו בפרה פ"ב מ"ה: "אוחז הוא הטהור בקרדום הטמא בכנפו ומזה עליו, אף על פי שיש עליו מים כדי הזיה - טהור". פירוש: הקרדום הטמא טומאת מת מטמא את האדם, אלא אם כן אחזו בבגד. ואף על פי שיש על הקרדום מים כדי הזייה, אין האדם נטמא משום נושא מי חטאת²² - כי המים שעשו מצוותן אינם מטמאים, כמו שכתוב במשנה הקודמת. ויש לשאול: הרי הקרדום הוא של מתכת,

20 וראה להלן בסוף הפרק על שיטת הר"ש בעניין חיבורין בשאר כלי שטף.

21 הלכות טומאת מת פ"ה ה"ג.

22 ראה כלים פ"א מ"ב.

ולכל הדעות נעשה כחלל; וגם כשיאחז את הקרדום על ידי בגד, הבגד נעשה אב הטומאה ומטמא את האדם!²³

הרמב"ם בפיה"מ עמד על קושי זה, ולכן כתב: "ופשוט הוא שצריך שיהא קרדום זה שנטמא מן המת טומאה שאינו עושה בה את הכנף אב", כלומר, שיש להעמיד את המשנה, שהקרדום לא נטמא מהמת עצמו, אלא מאדם או כלים שנטמאו במת.²⁴ מחמת קושי זה, **הגר"א** הגיה במשנה "בכנפיו", ופירש שהקרדום נטמא במת עצמו, אבל האדם אוחזו בשני בגדים, וכך הבגד הסמוך לקרדום נעשה אב הטומאה, והבגד השני ראשון לטומאה, והאדם טהור.²⁵ אך לפי דרכנו, הדברים פשוטים.

4. שנינו במקוואות פ"י מ"ח: "בלע טבעת טהורה, נכנס לאהל המת, הזה ושנה וטבל והקיא - הרי היא [טהורה] כמות שהיתה. בלע טבעת טמאה [ולא נכנס לאהל המת] - טובל ואוכל בתרומה. הקיאה - טמאה וטמאתו". "טבעת טמאה" היא טמא מת, שהרי אם אינה אב הטומאה - מדוע עליו לטבול? ופשטות המשנה היא, שהטבעת נטמאה ממת ממש, כמו ברישא "נכנס לאהל המת", ולא שנטמאה מחמת טמא מת. והלשון "טובל ואוכל בתרומה" משמעה, שאינו טמא שבעה ואינו צריך הזאה;²⁶ מכאן, שהנוגע בכלי שנטמא במת אחר פרישתו מהמת - אינו טמא טומאת שבעה!²⁷

משנה זו הובאה בגמרא בחולין (עא ע"ב), והר"ה שם פירש שאמנם יש במשנה דין חרב כחלל, אבל בחרב כחלל יש טומאת שבעה בלא הזאת שלישי ושביעי,

23 נחלקו הראשונים האם חרב כחלל מטמאת במשא, ולשיטת המטמאים קשה אף יותר, שלשיטתם האדם טמא טומאת שבעה.

24 בפירוש המשניות שם, וכן נראה גם ברא"ש.

25 דברי הגר"א מתאימים לשיטתו **באליהו רבה** בכלים פ"א מ"א, שחרב כחלל אינה מטמאת במשא.

26 ראה דיוק דומה בחגיגה כג ע"ב: "טבילה אין, הזאת שלישי ושביעי לא".

27 נראה היה לומר, שגם הדין "הקיא - טמאה" מוכיח שהאדם אינו טעון הזאה, ורק משום כך טבילתו לא הועילה לטהר את הטבעת שבגופו, משום שהיא טעונה הזאה, ולא די לה בטבילה; אולם **מרש"י** בחולין (עא ע"ב ד"ה הקיאה טמאה), ומהתוספות (שם ד"ה בלע), משמע שגם אילו הטבעת היתה טעונה טבילה בלבד - טבילת האדם אינה מועילה לה. וכן נראה **במאירי** שם ו**ברמב"ם** (הלכות מקוות פ"ב ה"ח). וכך מוכח מיבמות עח ע"א, שטבילת האם מועילה לעובר רק משום ש"היינו רביתה". ועיין בבבא הקודמת במשנה שם: "שתה מים טמאים, טבל והקיאם - טהורים", ובמשנה **אחרונה**.

ולכן נאמר במשנה רק "טובל".²⁸ אך לעניין משנתנו תירוצו אינו מספיק, משום ש"טובל ואוכל" משמעו מיד, ללא טומאת שבעה. ונחלקו ראשונים אם הגמרא בחולין מבינה שהטבעת ראויה לטמא את האדם טומאת שבעה.

5. שנינו בזבים פ"ה מ"י: "הנוגע בשרץ ובשכבת זרע ובטמא מת... מטמא אחד ופוסל אחד. זה הכלל: כל הנוגע באחד מכל אבות הטומאות שבתורה - מטמא אחד ופוסל אחד, חוץ מן האדם. פרש - מטמא אחד ופוסל אחד". פירוש: הנוגע בשרץ וכו' ובטמא מת, נעשה ראשון לטומאה.²⁹ וכלל יש בדבר: כל כלי או אוכל, הנוגע באחד מאבות הטומאות - נעשה ראשון לטומאה. חוץ מן האדם, שיש טומאות שכאשר הוא נוגע בהן דינו כאב הטומאה, דהיינו אותן הטומאות שנאמר בהן "יכבס בגדיו"; וכשפירש - גם הוא אינו אלא ראשון, המטמא אחד ופוסל אחד. על פי דרך זו מפורש כאן, שכלים הנוגעים בטמא מת נעשים ראשון לטומאה, ואינם אב; וגם לשיטה המחלקת בין כלי מתכת לשאר כלי שטף, הלשון "כל הנוגע" מוכיחה שאין כאן חילוק בדבר.³⁰

6. ושם, במשנה יא: "בעל קרי - כמגע שרץ, ובוועל נדה - כטמא מת. אלא שחמור ממנו בוועל נדה, שהוא מטמא משכב ומושב טומאה קלה, לטמא אוכלין ומשקין". מן המשנה משמע, שאין חומרה בטמא מת היתרה על בוועל נידה; והחומרה בכך שטמא מת טעון הזאה אינה נלקחת בחשבון, שכן כוונת המשנה שלעניין מה שהם מטמאים הרי הם שווים.

הגמרא תמהה על המשנה: מה החידוש בכך שבועל נידה וטמא מת שווים בטומאתם, הרי "האי טומאת שבעה כתיב ביה והאי טומאת שבעה כתיב ביה"!

28 וכן כתב המשנה אחרונה במקוואות.

29 "מטמא אחד ופוסל אחד" פירושו, שמטמא אוכל שיגע בו ועושהו שני, והשני פוסל את התרומה.

30 במשנה אחרונה התקשה, כיצד יתיישב כלל זה עם דיני מת וטמא מת, העושים את הכלי הנוגע בהם אב? ותירץ, שהמשנה לא עסקה בהם, משום שאין בהם חילוק בין שעת חיבור לשעת פרישה. אבל תמוה לומר כך על טמא מת, שהרי הוזכר בפירוש ברישא, וברור שהסיפא "כל הנוגע" מתייחסת גם אליו.

הרמב"ם פירש את המשנה באופן אחר, ש"חוץ מן האדם" היינו חוץ ממת, שעושה את הנוגע בו אב גם לאחר פרישה. על פי דרכו יש מקום לפרש בדוחק, ש"כל הנוגע" היינו "כל אדם הנוגע", ולא נאמר כאן שכלים הנוגעים בטמא מת נעשים ראשון לטומאה. אך פירושו מוקשה מכמה פנים, ואכמ"ל.

בפסחים סח ע"א הגמרא מתרצת, שההשוואה היא לעניין שילוח מחנות, ששניהם מותרים בהר הבית; ואילו ביומא ו ע"ב הגמרא אומרת, שבאמת אין בזה חידוש, והרישא נאמרה לצורך הסיפא, המבארת את ההבדל ביניהם לעניין משכב ומושב. דברי הגמרא צריכים עיון, כיוון שמהקשר המשניות לעיל, מבואר שהמשנה דנה לעניין מה שטמאים אלה מטמאים, האם הם כאב או כראשון, והאם אדם הנוגע בהם מטמא בגדים - ועל זה קמ"ל, שבעל קרי מטמא אחד ופוסל אחד כמגע שרץ, ואילו בועל נידה אינו כנידה, להצריך את הנוגע בו כיבוס בגדים, אלא כטמא מת.³¹

התוספות, שהניחו שטמא מת עושה את הכלים שנגעו בו אב הטומאה, תמהו באמת על המשנה: "תימה לי, דטמא מת נמי חמור מבוועל נדה, שטעון הזאה שלישי ושביעי ומטמא כלי מתכות לעשותם אב הטומאה כיוצא בו... ושמא בסיפא דברייתא חשיב נמי להני חומרי דטמא מת מבוועל נדה".³² נראה מדבריהם, שנעלם ממנו לפי שעה שזוהי משנה בזבים (והמהרש"א נדחק בזה). ובתוספתא בכלים ב"ק פ"א ה"ג איתא: "חומר בטמא מת מה שאין בבוועל נדה, ובבוועל נדה שאין בטמא מת: שטמא מת טעון הזאה שלישי ושביעי, מה שאין כן בבוועל נדה. חומר בבוועל נדה, שבועל נדה מטמא כר התחתון כעליון, מה שאין כן בטמא מת". התוספתא נקטה את חומרת ההזאה שהציעו התוספות, אך לא את החומרה השנייה, שעושה כלי אב הטומאה!

7. בתוספתא במקוואות נאמר: "המת במרחץ... הנוגע באביק [כלי ברצפת המרחץ, עיין במשנה מקוואות פ"ו ה"י] - טמא, וטהור בעלייתו. ר' שמעון אומר: הנוגע באביק טהור [משום שהאביק אינו מקבל טומאה כלל], שלא נעשה אלא לשמש עם הקרקע" (פ"ה ה"ה).³³ לדעת תנא קמא, האביק נעשה אב הטומאה, ומטמא את האדם טומאת ערב (אם המת כבר הוצא מן המרחץ), ולכן האדם נטהר

³¹ על קושי זה ביחס להבנת דין בועל נדה עמדנו במאמר על בועל נדה, **מעלין בקודש** יב עמ' 170. וראה להלן בדיון בשיטת הבבלי בעניין "חרב כחלל". ואם שיטתו שטמא מת עושה אב הטומאה במגעו, ולא כדברינו - הרי שהגמרא לא יכלה לפרש שההשוואה בין טמא מת לבוועל נדה היא לעניין מה שהם מטמאים, אלא לעניין דיניהם עצמם, דהיינו משך הטומאה ושילוח המחנות. ומכל מקום, אין זה פשט המשנה.

³² יומא ו ע"ב ד"ה אלא.

³³ לר"ש הייתה גירסה שונה בתוספתא, אך לעניינו אין נפק"מ בחילופי הגירסה.

בעלייתו מן הרחצה. אף כאן מוכח, שכלי טמא מת אינו מטמא את הנוגע בו טומאת שבעה.

הר"ש (במשנה הנ"ל במקוואות) מפרש, שאמנם האביק הוא כלי מתכת,³⁴ ומכל מקום הנוגע בו אינו טמא שבעה, משום שהאביק מחובר לקרקע, ומודה תנא קמא שמדאורייתא אינו מקבל טומאה; וחכמים החמירו בו, אך הקלו שלא יטמא שבעה.³⁵ יש בזה דוחק, שחכמים מודים במקצת לר"ש ונתנו לאביק דין מחודש, ואילו לפי דברינו התוספתא מובנת היטב.

8. **בספרי זוטא מובא:** "אמרו, בנה של שונמית, כשמת - כל שהיה עמו בבית טמא היה **טומאת שבעה**, וכשחיה - היה טהור לקודש, חזרו ונגעו בו - **טמאוהו הם**. הרי זה אומר: מטמאין לא טמאוני, ואתה טימאתני".³⁶ לצורך הבלטת המוזרות שבמצב זה,³⁷ ראוי היה למדרש לומר "טמאוהו הם **טומאת שבעה**" (ולכל הפחות בכלי מתכת) - ומשמע שמטמאים טומאת ערב בלבד, כי פרשו מן המת בשעה שחי.³⁸

34 שיטת הר"ש היא שרק כלי מתכת נעשים כחלל (ראה בפירושו לאהלות פ"א מ"א); ולכאורה יכול היה ליישב את המשנה בדרך אחרת, על ידי אוקימתא שהאביק עשוי עץ, ולכן אינו נעשה כחלל! ונראה שנמנע מלפרש כך, משום שאין דרך לשים עץ בצינור של מקווה מפני שיירקב; ובכלי חרס ודאי לא מדובר, משום שאינו נעשה אב הטומאה כלל, ואין לומר "הנוגע באביק טמא".

35 היה מקום להוכיח כדבריו שמדובר בטומאה דרבנן, מכך שטהור בעלייתו - כלומר, שזוהי טומאה שאינה טעונה הערב שמש. אולם מצאנו לשון זו גם בטומאה דאורייתא, עיין **בתוספתא במכשירין פ"ב ה"ב** על הנוגע בנבלה שבמקווה, ועל כרחק "טהור בעלייתו" היינו שנעשה טבול יום.

36 פיסקא יט, יא; הובא גם **בילקוט שמעוני** חוקת, רמז תשסא.

37 שזוהי תכלית המדרש באמירה "מטמאין לא טמאוני" וכו', וראה הרבה כיוצא בו במשנה בפרה פ"ח.

38 יש להעיר על עוד ראיות מסופקות:

א. טומאת עם הארץ - שנינו (טהרות פ"ח מ"ב), שכלים שהופקדו אצל עם הארץ חזקתם שטמאים טמא מת, אלא אם כן עם הארץ מכיר את המפקיד שהוא אוכל תרומה, ונזהר בהם; אך גם במקרה זה הכלים טמאים מדרס, משום שאינו נזהר מטומאת אשתו (**ר"ש**). לכאורה, אם כליו של עם הארץ בחזקת טמאי מת, מן הסתם גם הוא עצמו וכן אשתו בחזקת טמאי מת (וכן משמע **ברמב"ם** בהלכות מטמאי משכב ומושב פ"א ה"ב, שעם הארץ מוחזק כטמא מת, אלא שאם אמר שאינו טמא מת - נאמן); ואם כן - מדוע לא חששנו שהכלים טמאי מת מחמת מגעה של אשתו, כשם שחששנו למדרסה? ומכאן, שטמא מת אינו מטמא שבעה במגעו. אלא שיש

הערת המערכת: בפרק זה פירט המחבר שורה של מקורות שמשמע מהם שדין "חרב כחלל" אינו כפי שהבינו אותו הראשונים. כפי שהוא עצמו מציין, בכל המקורות (פרט למקור ח', מהספרי זוטא), הראשונים הרגישו בקושי ותירצו אותו, ונראה למחבר שתירוציהם דחוקים.

התירוצים הנראים דחוקים הם מסוגים שונים: אוקימתות המפצלות בין חלקים שונים של אותה משנה (הר"ד על ראייה 1, הרמב"ם והמשנה אחרונה על ראייה 2, האוקימתא בתלמוד הבבלי על ראייה 6, הר"ש על ראייה 7); פיצול בין כלי מתכת לכלי שטף (הוא אמינא בראיה 1, הר"ש על ראייה 2 - יש להעיר שפיצול זה שנוי במחלוקת ראשונים, ולא את כל השיטות ניתן ליישב בעזרתו); ההנחה שהמלים 'טמא מת' אינן מתייחסות בהכרח לכל הטומאות שמקורן במת (ראיה 1, הרמב"ם על ראיות 3 ו-5); ושילית הצעת הגר"א להגיה את מקור 3. במקור 4, המחבר חולק על החילוק שהעלה רז"ה מכוח הבנתו את לשון המשנה.

מקום לומר, שדין כליו של עם הארץ הוא גזירה מיוחדת, ואף על פי שהם בחזקת טמאי מת - הוא עצמו אינו טמא מת (כך דעת ה**תוספות** בחגיגה כב ע"ב ד"ה טמא מת, ואכמ"ל).

ב. כלים הנמצאים - חז"ל גזרו על "כלים הנמצאים" שיהיו טמאים, ודעת הרמב"ם (הלכות שאר אבות הטומאות פ"ג ה"ד, ועוד) שחששו בהם גם לטומאת מת. אך ה**רד"ה** (באלפס לפסחים ג ע"ב) חולק בדבר; וה**ראב"ד** (שם) מסופק בזה (וראה גם דבריו בהלכות שאר אבות הטומאות פ"ג ה"ה). על פי שיטת הרמב"ם, המוצא אבידה נטמא טומאת שבעה מחמת מגעו בכלים אלה, ואין זה מסתבר כלל. ועיין בבא מציעא פ"ב מ"י: "אם היה כהן והיא בבית הקברות - לא יטמא לה", ומשמע שכשאינה בבית הקברות אין בה חשש; אך יש אומרים, שלא הוזהרו כוהנים על טומאת חרב כחלל, ראה להלן סעיף יא.

ג. בתוספתא בכלים ב"ק פ"ד ה"י נאמר: "תנור של מתכת שעשה לו טפלה... נגע בו כזית מן המת מאחריו - כולו מטמא מגע שנים ופוסל אחד", כלומר, שחיבור זה בין חרס למתכת דינו כמתכת, והתנור נהיה אב הטומאה, והנוגע בו נהיה ראשון, ועושה אחריו שני לטומאה, והשני פוסל את התרומה. לכאורה, אם חרב כחלל היה ראוי שיטמא **שלושה** ויפסול אחד, דהיינו, שיהיה אבי אבות, ויטמא אב וראשון ושני ויפסול את השלישי. הר"ש (מובא ב**ליקוטים מהר"ש לטהרות**, תורת כוהנים מהדורת פרידמן ח"ב עמ' צח) התקשה בזה, ודחק ליישב שלעניין זה הטפלה מועילה שלא יהיה כמתכת; ואילו לדברינו יש להעמיד, שמדובר בשפרש מן הכזית מן המת, וכעת אינו אבי אבות. באותו אופן יש ללמוד מה**תוספתא**, האומרת: "רבי נתן אומר: חזר להיות טמא מת לטמא שנים ולפסול אחד" (כלים פ"א ה"ד). אבל יש לדחות ראיות אלו באופן מרווח, כפי שמבאר **בחסדי דוד** שם בפ"ד ה"ח - ש"מטמא מגע שנים ופוסל אחד" נאמר על ה**אוכלין** בלבד, וכידוע אוכלין אינם נעשים אב הטומאה, אפילו נגעו במת עצמו. וכן מצאנו בכמה מקומות, כגון בתוספתא בסוף מכשירין על רביעית דם, שהרי היא כמת ממש, ובכל זאת נאמר בה, שמטמאת שניים בלבד ופוסלת אחד, ומוכח שמדובר באוכלין דווקא, וכן פירשה הר"ש במכשירין פ"ו מ"ז. ולא מצאנו בשום מקום בחז"ל "מטמא שלושה ופוסל אחד" ביחס למת, אלא מצאנו לשון זו **בתוספתא** בטהרות פ"א ה"ה ביחס לקודש, שיש בו רביעי, ושרשרת טומאת האוכלין ארוכה יותר.

בכל המקרים, מדובר בתירוצים שכדוגמתם מצינו במקומות רבים בגמרא ובראשונים, וספק גדול הוא אם אמנם דחוקים הם יותר מהתירוצים שהמחבר עצמו מציע בפרק הבא, ואם גם בהצטברותם, דחוקים אלה יוצרים את המשקל הנדרש ל'ראיה ברורה', כדעת הרא"ש שהמחבר הביא בפתיחה למאמרו.

ה. שיטת הבבלי

בכמה מקומות בגמרא נראה, שהמושג "חרב כחלל" התפרש באופן אחר מכפי שביארנו כאן, ושחרב מטמאת כחלל גם לאחר שפרשה מן המת, וכל עוד לא נטהרה - הנוגע בה טמא טומאת שבעה. כמו כן, חרב שנגעה באדם טמא מת נטמאת כמותו אף לאחר פרישתה ממנו, וטעונה הזאה. יש לברר את הסוגיות העוסקות בנושא זה.³⁹

1. שנינו בפסחים יד ע"א: "הוסיף רבי עקיבא... לא נמנעו מלהדליק שמן שנפסל בטבול יום בנר שנטמא בטמא מת, אע"פ שמוסיפין טומאה על טומאתו". הגמרא מבארת את תוספת הטומאה שעליה מדובר: "אמר רב יהודה: הכא בנר של מתכת עסקינן, דרחמנא אמר 'בחלל חרב' (במדבר י"ט, טז) - חרב הרי הוא כחלל, והוא ליה אב הטומאה; וקסבר: שלישי מותר לעשותו ראשון". "נר שנטמא בטמא מת", פירושו מן הסתם, שנגע בו לאחר פרישתו מן המת,⁴⁰ ועל כך אומר רב יהודה, שגר זה נעשה אב הטומאה, מכוח ההלכה "חרב הרי הוא כחלל". וכן פירש"י, וכן ר"ח: "נתברר, כי כל כלי מתכת הנוגעים בטמא מת - הן אב".

ייתכן אולי לפרש שלא כרש"י ור"ח, ש"נטמא בטמא מת" אין פירושו שנטמא מחמת טמא מת, אלא מחמת המת עצמו, ולכן נעשה טמא מת.⁴¹ אמנם לפי זה לא הייתה הגמרא צריכה להביא את הפסוק 'בחלל חרב', שהרי כלי מתכת שנגע במת נעשה אב הטומאה גם בלא דין חרב כחלל; אך יש לומר, שהגמרא הביאה

³⁹ מלבד הסוגיות דלהלן, יש עוד שתי סוגיות בבבלי העוסקות בעניין חרב כחלל, בשבת קא ע"ב ובחולין עא ע"ב, ומקוצר היריעה לא נדון בהן במסגרת זו.

⁴⁰ גם משמע כך משאלת הגמרא על רב יהודה "ומאי דחוקיה דרב יהודה לאוקמיה בנר של מתכת", ואם העמיד דווקא בטמא מת הנוגע במת - הרי ה"דחוקיה" גדול אף יותר.

⁴¹ כך יש להבין גם בנידה פ"ה מ"ג: "תנוק בן יום אחד מיטמא בזיבה ומיטמא בנגעים ומיטמא בטמא מת", כלומר, שנטמא מהמת ונעשה טמא מת, דומיא דזיבה ונגעים, שהוא אב הטומאה. גם בגמרא (מד ע"א) למדו את טומאתו מ"דכתיב ועל הנפשות אשר היו שם (במדבר י"ט, יח) - נפש כל דהו", וזהו פסוק שמדבר על היטמאות מהמת עצמו, ולא הובא הפסוק "והנפש הנוגעת תטמא עד הערב" (שם שם, כב), העוסק בהיטמאות מטמא מת. מלבד דוגמא זו, לא מצאתי בשום מקום לשון "נטמא בטמא מת".

את הפסוק רק כדי להוכיח ממנו שני מתכת שנגע במת נעשה אב,⁴² ואינו ככלי חרס, שלעולם אינו אלא ראשון לטומאה.⁴³ יתכן להוסיף ולומר, שאין כוונת המימרא "חרב הרי הוא כחלל" לומר שחרב המחוברת למת הרי היא כחלל, אלא שכשם שהחלל הוא אב הטומאה - כך גם החרב (שאמנם שפרשה מן המת, אבל אינה "אבי אבות הטומאה"). החידוש בכך, שלא נאמר שהכלים הנטמאים מן המת אמנם טעונים הזאה אך הם ראשונים לטומאה.⁴⁴

פירוש זה מוקשה מלשון המשנה: "מימיהם של כהנים לא נמנעו מלשרוף את הבשר **שנטמא בולד** הטומאה עם הבשר **שנטמא באב** הטומאה... את השמן **שנפסל בטבול יום** עם הנר **שנטמא בטמא מת**". משמע שכל המשנה מתפרשת באותו אופן, דהיינו שנטמא **מחמת** אב הטומאה, או ולד הטומאה, או טבול יום, או טמא מת.⁴⁵

אכן, **בירושלמי** על אתר (פ"א ה"ז) נאמר: "אית תניי תני טמא מת, אית תניי תני בטמא מת", והירושלמי תולה בגירסאות אלו את השאלה באיזה נר מדובר. אם כן יש לומר, שכוונת רב יהודה באומרו "בנר של מתכת עסקינן" לקיים את הגירסה "בנר שנטמא **טמא מת**", דהיינו, שהנר נטמא ישירות מן המת וכך נעשה אב הטומאה (אפשר גם לומר, שכוונת הירושלמי "אית תניי תני" לרב יהודה עצמו), וכך פירש את הגמרא **במשנה למלך**.⁴⁶ מכל מקום, ביאור זה לא נמלט מן הדוחק, בהעדר התייחסות מפורשת בבבלי לעניין הגרסה במשנה.

42 דהיינו, שמכך שבחיבורין החרב נעשית כחלל, מוכח שאף בלא חיבורין כלי מתכת נעשה אב הטומאה.

43 יתכן שהצורך להוכיח זאת נובע מכך, שבפרשת חוקת נאמר באופן סתמי שכלים טמאים (שם שם, טו); ובפרשת מטות התפרש הדבר יותר: "וכל בגד וכל כלי עור וכל מעשה עזים וכל כלי עץ תתחטאו" (שם ל"א, כ), ואילו לגבי כלי מתכת לא נאמרה הזאה בפירוש (הפסוק "כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר, אך במי נדה יתחטא" (שם שם, כג) התפרש לעניין אחר בעבודה זרה עה ע"ב). אם כן, לא נאמר שכלי מתכת נעשים אב הטומאה וטעונים הזאה אלא ב'בחלל חרב'.

44 לגבי אדם טמא מת נאמר במפורש (במדבר ל"ט, כב): "וכל אשר יגע בו הטמא יטמא והנפש הנוגעת טמא עד הערב", אבל לגבי כלי טמא מת לא נאמר במפורש שהוא אב המטמא אדם וכלים, אלא נאמר רק שטעון הזאה (שם שם, יח): "והזה על האהל ועל כל הכלים".

45 וברור שאין לפרש בכולה את "שנטמא" כמו "שנעשה", שהרי בשר אינו יכול להיות אב הטומאה, וכן השמן אינו טבול יום.

46 הלכות טומאת מת פ"ה ה"ג, ד"ה עוד כתב הר"ש.

2. בפסחים יט ע"א, הגמרא דנה במשנה בעדויות פ"ב מ"ג: "על מחט שנמצאת בבשר, שהסכין והידים טהורות והבשר טמא". רב מסביר, שהמחט האמורה היא "כגון שאבדה לו מחט טמא מת והכירה בבשר". על כך מקשה הגמרא: "כיון דאמר מר 'בחלל חרב - חרב הרי הוא כחלל', אדם וכלים נמי ליטמא!". אף כאן נאמר "חרב הרי הוא כחלל" לגבי מחט שכבר פרשה מן המת, ולא כדברינו.

אבל ייתכן לפרש כמו שכתבנו על הסוגיה הקודמת, שהגמרא מביאה את הפסוק רק כדי להוכיח שמחט שנטמאה במת נעשית אב הטומאה, ואינה ככלי חרס; ואם כן, אין ראייה מכאן שחרב נעשית כחלל אף שלא בחיבורין.

ראיה לפירוש זה, מן הצורך של הגמרא להזכיר כאן עניין "חרב הרי הוא כחלל". "מחט טמא מת" מובנו, לכאורה, שהיא עצמה טמאה טמא מת, ולא שנטמאה מחמת טמא מת. אם כן יש לשאול, מדוע הגמרא נזקקת ל'בחלל חרב' כדי לטעון שהמחט תטמא אדם וכלים? הרי מעצם השם "מחט טמא מת" מובן, שהיא אב ומטמאת אדם וכלים, בין אם חרב כחלל ובין אם לא.⁴⁷ ונראה שמטעם זה פירש רש"י: "מחט של טמא מת"⁴⁸ - כלומר שהמחט לא נטמאה מן המת ישירות, אלא שהיא שייכת לטמא מת, ונעשתה אב הטומאה רק משום שחרב כחלל, ונטמאה טומאת שבעה במגעו. אבל הלשון אינה נוחה לפירושו, וגם ההנחה שסתם מחט של טמא מת נטמאה ממנו אינה ברורה. לעומת זאת, רבינו חננאל כותב: "שנטמאת טמא מת", ולא "מטמא מת", וכן הראב"ד שם: "מחט טמא מת שנגע במת", בהתאם לדברינו.⁴⁹

3. בפסחים עט ע"א הגמרא עוסקת בדחיית הטומאה בציבור כאשר כלי השרת טמאים. "אמר רב חסדא: לא שנו אלא שנטמא הסכין בטמא מת, דרחמנא אמר בחלל חרב, חרב הרי הוא כחלל, וקא מטמא לגברא, דמעיקרא כי מיתעביד בטומאת הגוף דכרת קא מיתעביד. אבל נטמא הסכין בטומאת שרץ, דבשר הוא דמטמא ליה, לגברא לא מטמא ליה - טהורין עביד, טמאין לא עביד". אף כאן

47 ואין לומר ש"אדם וכלים נמי ליטמא" היינו שמטמאת אדם עד כדי כך שיטמא כלים שיגע בהם; שאם כן צריכה הייתה הגמרא לומר "לטמא אדם לטמא כלים", כמו בכל מקום "מטמא אדם לטמא בגדים".

48 מילים אלו מופיעות בדיבור המתחיל, אך נראה יותר שזהו פירוש, ולא גירסה.

49 אם כן, ר"ח והראב"ד בוודאי סוברים לדינא כרש"י, עיין בר"ח ביד ע"ב ובדיון להלן סעיף י, 3 על שיטת הראב"ד; ונראה, שלדעתם הגמרא אומרת "חרב הרי הוא כחלל" לרווחא דמילתא, שהחרב מטמאת כחלל עצמו, וכל שכן שהיא אב לטמא אדם וכלים.

פירש רש"י, ש"נטמא הסכין בטמא מת" היינו שנטמאה מחמת טמא מת⁵⁰, וכן נראה בתוספות ד"ה בטומאת הגוף.⁵¹ לפי פירושה מוכח גם מכאן, שחרב נעשית כחלל על ידי טמא מת.

אולם מר"ח משמע, שפירש שהסכין נטמאת מחמת המת עצמו, שכן העתיק מהספרי: "מגיד שהחרב טמאה טומאת שבעה, והנוגע בחרב טמא טומאת שבעה", כלומר, שפירש שטומאת הגברא היא טומאת שבעה. וכך משמע קצת גם מהר"ש⁵² שהביא את סוגייתנו בלשון "כשנטמא סכין בטומאת מת". וכן נראית דעת הרמב"ם, שהרי פסק שאין חיוב כרת על טומאת חרב כחלל בביאת מקדש או אכילת קודשים,⁵³ ולכאורה דבריו נסתרים מהגמרא כאן, המדברת על חרב כחלל ואומרת: "חרב הרי הוא כחלל וקא מטמא לגברא... בטומאת הגוף דכרת". ומסתבר לפרש לדעתו, שהסכין נטמאה במת עצמו, וטימאה את האדם טומאת ערב על כל פנים, גם אלמלא החידוש המיוחד של חרב כחלל, ולכן יש פה שאלה של כרת;⁵⁴ אך יש לדחות, ש"בטומאת הגוף דכרת" אין פירושו שכאן יש טומאה

50 צ"ע בלשונו, שכתב: "אלא שנטמא סכין בטמא מת, שהוא אב הטומאה, דנעשה אף הסכין אב הטומאה לטמא אדם, דרחמנא אמר בחלל חרב למידרש מיניה דכלי מתכת המיטמא במת נעשה כיוצא בזה שנגע בר" - פתח בכלי הנטמא בטמא מת, וסיים בכלי הנטמא במת עצמו! והנראה שכוונתו להסביר את הקשר בין "בחלל חרב", העוסק בחרב שנגעה במת עצמו, לבין סכין שנגעה בטמא מת; ועל כך אומר רש"י, שכשם שכלי מתכת המיטמא במת עצמו נעשה כמותו - כך גם הנוגע בטמא מת. וזו כוונתו במילות הסיום: "נעשה כיוצא בזה שנגע בר", ולא "נעשה כמת". והשווה גם לפירושו ביד ע"ב ד"ה בחלל.

51 התוספות מקשים: "וא"ת... יאחוז הסכין [הטמא טמא מת] בפשוטי כלי עץ וישחוט". אם מדובר בסכין שנטמאת במת עצמו - אין תועלת באחיזה בפשוטי כלים, שהרי השוחט מסיט את הסכין, ושיטת התוספות בכל מקום היא שחרב כחלל מטמאת אפילו באהל (ראה להלן פרק ג), וכל שכן במשא. אבל אם מדובר בכלי הנטמא מטמא מת הרי זה מובן, שכן טמא מת עצמו אינו מטמא במשא (כלים פ"א מ"א), וכל שכן הכלי הנטמא מחמתו. אלא שיש לשאול, אם מדובר בסכין שנטמא מטמא מת - למה נצרכו התוספות לפשוטי כלים, הרי גם אם השוחט יאחוז את הסכין בעזרת כלי המקבל טומאה האדם לא יטמא, שהרי כלי זה טמא רק טומאת ערב! ונראה שנצרכו לזה כדי שגם הכלי שאוחז בו לא יטמא, משום שאסור להכניס כלי טמא למקדש. וגם בתוספות ד"ה אלא משמע קצת שפירש שמדובר בסכין שנטמא מטמא מת, ואכמ"ל.

52 אהלות פ"א מ"א, בסופו; אמנם מתוספותיו לפסחים עולה כמו מהתוספות שלנו.

53 הלכות טומאת מת פ"ה ה"ה.

54 כך פירש הרש"ש בפסחים (שם) את דעת הרמב"ם; אך ציין להלכות ביאת המקדש פ"ג הט"ו, שהנוגע בכלים שנגעו בטמא מת אינו חייב על ביאת המקדש. ואינו מדוקדק לענ"ד, כי שם

חמורה המחייבת כרת, אלא שבעלמא טומאת הגוף חמורה יותר, מפני שיש בה כרת.

על פי פירוש ר"ח וסיעתו, אין צורך באזכור "חרב כחלל", שהרי גם בלא חידוש זה ברור, שסכין הנוגע במת הוא אב הטומאה ומטמא אדם. אם כן יש מקום לפרש כנ"ל, ש"חרב הרי הוא כחלל" נועד רק להוכיח שכלי מתכת נעשה אב הטומאה ואינו ככלי חרס.⁵⁵

4. הגמרא בחולין ב ע"ב - ג ע"א דנה בשאלה, איזהו הטמא שהותר לו לשחוט קודשים: "האי טמא דאיטמא במאי? אילימא דאיטמי במת,⁵⁶ 'בחלל חרב' אמר רחמנא, חרב הרי הוא כחלל - אב הטומאה הוא, לטמיה לסכין ואזל סכין וטמיתה לבשר! אלא דאיטמי בשרץ".

לשון הגמרא כאן מוקשית, שמשמע מרהיטת הלשון, שהאדם נטמא במת, ובעקבות דין "חרב כחלל" הרי הוא אב הטומאה, ומטמא את הסכין המטמא את הבשר. הדברים תמוהים, שכן גם בלא דין "חרב כחלל" האדם הנוגע במת נעשה טמא מת, ומטמא את הסכין. וכבר רש"י⁵⁷ עמד בזה, וכתב שרבותא קמ"ל, שהבשר נעשה ראשון, כלומר, ש"בחלל חרב" גורם לכך שהסכין נהיה אב הטומאה, ומטמא את הבשר לעשותו ראשון.

מדבר הרמב"ם על כך שאין כרת בחרב כחלל משום ביאת מקדש, ואילו את הגמרא כאן פרש הרמב"ם (הלכות קרבן פסח פ"ז ה"ט) שהכרת הוא באכילת קודשים בטומאה. ולכן ציינת להלכות טומאת מת, שם הרמב"ם מדבר גם על אכילת קודשים.

עוד יש להעיר, שהרש"ש תלה את האפשרות לפרש כך בשאלה אם גורסים "טמא מת" או "בטמא מת"; אך כבר כתבתי שגם לנוסח "בטמא מת" ניתן לפרש כמו "טמא מת", כמשנה הנ"ל בנדה. וגם הר"ח כאן גרס "בטמא מת", ובכל זאת פרש שנטמאת במת עצמו.

55 כאמור, אין אנו טוענים שזו דעת ר"ח, אלא שעל פי פירושו יש מקום לבאר כך את הגמרא.

56 **הרשב"א** הביא את גירסת ר"ח: "אילימא דאיטמי בטמא מת", וכתב שאי אפשר להעמידה, מפני שאדם הנוטמא מטמא מת שאינו מחובר למת ודאי טמא רק טומאת ערב, כמו שמבואר במשנה באהלות פ"א מ"א, ואינו מטמא את הסכין! אך אפשר שר"ח פירש "דאיטמי בטמא מת" שהטמא נעשה טמא מת, כמו שפירש בפסחים עט ע"א, ודומיא דהמשנה בנדה הנ"ל.

ויש להעיר, שבר"ח בפסחים יד ע"ב העתיק את הסוגיה בחולין בנוסח "דאיטמי במת", וכן העתיקו בערוך ערך חל (14) וברמב"ן בחולין, שהוא כנראה המקור לדברי הרשב"א, לא נאמר שהר"ח גרס אחרת בגמרא, אלא שפירש שכשם שהנטמא במת מטמא את הסכין כך הנוטמא בטמא מת מטמא את הסכין, וצ"ע.

57 ג ע"א ד"ה חרב.

ברור, שכוונת הגמרא "דאיטמי במת" ושחט לאחר פרישתו מן המת, ואם כן מוכח מכאן, שטמא מת שפרש מן המת עושה את הסכין אב הטומאה. וכאן אין מקום לתירוץ שכתבתי לסוגיות הקודמות, ש"בחלל חרב" בא רק להוכיח שהסכין נעשית אב הטומאה; שהרי כאן הסכין לא נטמאה ישירות מן המת, אלא רק מחמת טמא מת, ולדברינו לא הייתה צריכה להיות אב הטומאה.

והנה מצאנו חידוש באחד הראשונים, שמחק את המשפט "חרב הרי הוא כחלל" בכל מקום שנאמר בגמרא! הר"ש באהלות (פ"א מ"ב) מביא את דעת רבי יצחק מסימפונט (ר' יצחק בן מלכי צדק, הריב"מ"ץ), הסובר שכל כלי שטף נעשים כחלל, והוקשה לו מהמשפט "חרב הרי הוא כחלל", שממנו משתמע, שדין זה נאמר דווקא בכלי מתכת, וכתב, שריב"מ"ץ מחק את כל הגמרות בשבת ופסחים וחולין על חרב כחלל, "דלא צריך כלל, דכל מה שמדקדק יכול לדקדק בלאו הכי".⁵⁸ אף הגר"א⁵⁹ הסכים להגהה זו, מאותו הטעם.

הגהה זו מפליגה ביותר, מכיוון שהנוסח שלפנינו בגמרא מופיע בכל הראשונים, בכל תפוצות ישראל, ובכל כתבי היד שבידינו;⁶⁰ גם לא מדובר על תלמיד טועה, שכתב פירוש משובש במקום מסוים, אלא זהו פירוש שיטתי בכמה מקומות. על כורחנו עלינו להודות, שנוסח זה יצא מתחת ידי בית מדרש כלשהו אשר כתב פירושים לש"ס כולו, וממנו הוא הופץ בכלל ישראל. לשון אחרת: לדעת ריב"מ"ץ והגר"א, אמנם נוסח זה אמנם אינו מהגמרא עצמה, אך אין ספק שהוא על כל פנים מבית מדרשם של הסבוראים או הגאונים; ואף על פי כן - טעות הוא, ואין לסמוך עליו.

ובאמת הדבר בולט בסוגיה בחולין, שמשפט זה נועד להסביר מדוע טמא מת מטמא את הסכין, כלומר, שכביכול טמא מת אינו מטמא כלים אלמלא דין חרב כחלל.⁶¹ וגם בגמרא בפסחים יט ע"ב על מחט טמא מת - פשטות הלשון היא שלולא דין חרב כחלל, אין מחט טמאה מת מטמאת אדם או כלים, וזו טעות.

הריב"מ"ץ והגר"א אמנם הגיהו כך כדי ליישב את סברתם, שדין חרב כחלל אמור בכל כלי שטף. אבל השתא דאתינן להכי, למחוק את כל הגמרות הללו, כבר אין לנו

58 ראה במשנה למלך בהלכות טומאת מת פ"ה ה"ג (ד"ה ודע דבהאי כללא), שהאריך להראות שבכל הסוגיות אין הכרח במשפט "חרב הרי הוא כחלל" להבנת מהלך הגמרא.

59 בביאורו ליוורה דעה, שסט סק"ב.

60 בדקדוקי סופרים בכל המקומות הללו, אין עדות לנוסח אחר.

61 ותירוץ רש"י, שמטרת הגמרא שהבשר יהיה ראשון, חסר מן הספר.

מקור מפורש בגמרא לדין חרב כחלל במובן זה של טומאה בלא חיבורין, כנגד משמעות המשנה ומדרשי ההלכה.

סיכום הדברים באשר לשיטת הבבלי

בכמה סוגיות מופיע המשפט "חרב הרי הוא כחלל" במובן זה, שאדם וכלים שנטמאו במת מטמאים כלים גם לאחר פרישתם מן המת; ומשמע שהכלים השניים נטמאים טומאת שבעה, בניגוד למה שהוכח לעיל מהמשניות והתוספתות ומדרשי ההלכה והירושלמי.

יש מקום לבאר את הסוגיות הללו בדרכים אחרות, פרט לסוגיה בחולין. מכל מקום, הצורך בשילובו של משפט זה ברוב הסוגיות אינו מובן. לפיכך, מסתבר להגיה את כל הסוגיות הללו, כפי שהגיהו ריב"מ"ץ והגר"א (מטעם אחר), ופירוש הדבר, שזוהי תוספת מאוחרת, שאינה מעיקר הגמרא. בכך מתבטלת הסתירה בין הבבלי לבין כל שאר מקורות חז"ל.

הערת המערכת: בפרק זה, המחבר עובר לצד השני של המתנס - אם עד עכשיו הקשה על שיטות הראשונים, מתוך הבנה שהמשניות ושאר המקורות נוחים יותר לפי הצעתו - הרי שכעת הוא מתמודד עם סוגיות בגמרא, מהן משמע בניגוד לדעתו.

שיטתו מפליגה ביותר: הוא מציע למחוק שורה שלמה מהגמרא, המופיעה ארבע פעמים - ומצויה (כפי שהוא עצמו כותב) בכל כתבי היד ובכל הראשונים שבידינו. ויש לשאול מה היסוד להגהה זו ומה התוקף שלה, והאם בכוחה לשנות את ההלכה כפי שהסכימו עליה הראשונים.

המקור שהמחבר מביא להגהה זו נראה רופף למדי: הוא מביא הצעה שהובאה שם בשם הריב"מ"ץ, וצוטטה בביאור הגר"א לשר"ע (אמנם מלשון הגר"א משמע שהוא מצדד בהגהה זו כביסוס לשיטה שכל כלי שטף דינו כמת ממש, אך בהגהותיו לגמרא לא הגיה כך, ובביאור הגר"א הוא מביא שזו שיטת הרמב"ם והרמב"ן - שוודאי לא גרסו כך, ראה פירוש המשנה לרמב"ם פסחים פ"א מ"ו, עדויות פ"ב מ"א ופ"ו מ"ג, ולאורך פ"א דאהלות; ורמב"ן בחולין ב ע"ב ד"ה אילימא). ריב"מ"ץ עצמו כן גרס בגמרא דרשה זו, והציע למוחקה מסברא - כיוון שנראתה לו מיותרת, שכן אין בה שום צורך למהלך הסוגיה. האם המחבר סבור שאילו עמדו בפני ריב"מ"ץ דברי "כל הראשונים, בכל תפוצות ישראל" ו"כל כתבי היד שבידינו" כלשונו, עדיין היה דבק בטענתו ש"טעות הוא, ואין לסמוך עליו"?

זאת, ועוד: לדעת הריב"מ"ץ, המשפט הנ"ל בגמרא מורה דין שהוא נכון, אלא שהלימוד מיותר. מדובר בדרשה הדורשת רק חלק מהדין, וייתכן בהחלט שעלתה כהוה אמינא - כך שמובן יחסית כיצד השתלבה בגמרא. ואילו לפי שיטת המחבר, מדובר בדין חדש שאינו נכון כלל; וכיצד השתרבב דין זה לגוף הגמרא, ונתקבל בכל תפוצות ישראל?

יש בגמרא כמה וכמה סוגיות, שראשונים העידו עליהן שאינן מגוף הגמרא, אלא תוספות מרבנן סבוראי. אילו היה המחבר מראה קווי דמיון בין לבין המשפט "כחלל חרב - חרב הרי היא כחלל", היה קל יותר לקבל את דבריו. אך ההנחה שטעויות בהבנת המשנה יש לייחס דווקא לחכמי ישראל בזמן הסבוראים או הגאונים, ושלאותם חכמים הייתה העזות לכתוב את חידושיהם בתוך גוף הגמרא, לא פעם אחת אלא ארבע פעמים - נראית לענ"ד קשה מאוד.

ו. קשיים מעשיים ביישום דין "חרב כחלל" כהבנתו המקובלת

נוסיף לבסס את השיטה, שדין חרב כחלל נאמר בחיבורין בלבד, ומכיוון אחר. הסברה שחרב נעשית כחלל גם שלא בחיבורין יוצרת שורה של קשיים חמורים, הן מבחינת הקושי המעשי לקיים את ההלכות הנובעות מכך, והן מבחינת המשתמע מפשטי המקראות והמשניות, על האופן שבו התקיימו הלכות הטהרה הלכה למעשה. נמנה כמה מהם:

1. אדם שנטמא במת ובגדיו עמו - חייב לכאורה לפשוט את בגדיו בו ביום על מנת להיטהר; כי אם ילבשם גם למחרת - הבגדים, שדינם כמת, יטמאו אותו טומאת שבעה, ויצטרך למנות מחדש, כאילו נגע שוב במת!
2. טמא מת הטובל לטהרתו, לא יוכל ללבוש שוב את בגדיו שהביא עמו למקווה, אפילו אם בגדים אלו לא היו עמו בשעה שנטמא מן המת, שהרי לפני שטבל - הבגדים נטמאו ממנו טומאת שבעה, וגם אם יטבול יחד איתם אין הטבילה מועילה להם, שהרי הם טעונים הזאה! והרי הכתוב אומר: "וכבסתם בגדיכם ביום השביעי וטהרתם" (במדבר ל"א, כד), ומשמע, שטהרת האדם ובגדיו יחדיו אפשרית ביום השביעי, אף על פי שמן הסתם הבגדים הללו נטמאו עמם, ואף לבשו אותם כל הזמן.
3. כלים שנטמאו במת עצמו, ונגעו זה בזה במהלך שבעת הימים - נצטרך למנות להם מחדש שבעה ימים, ולהזות עליהם שנית. והרי מבואר בכמה מקומות, שניתן להזות על כלים הנוגעים זה בזה, כגון בפרה פ"ב מ"י: "כיסוי מיחם שהוא מחובר לשלשלת... ב"ה אומרים: היזה על המיחם - הוזה הכיסוי, היזה על הכיסוי - לא הוזה המיחם". מכיוון ששני החלקים מחוברים זה לזה בשעת ההזאה, אם לא הוזה המיחם - הרי הוא מטמא את הכיסוי טומאת שבעה, ואם כן, מה הועילה ההזאה על הכיסוי?⁶² כמו כן יקשה על כל הכלים,

62 ודוחק להעמיד את המשנה במיחם שלא נטמא במת, אלא בטמא מת, ולכן אינו שב ומטמא את הכיסוי טומאת שבעה.

שנאמר עליהם שאינם חיבור להזאה, ולא משתמיט תנא לומר, שצריך להפרידם כשמוזה עליהם (והרי אי אפשר לצמצם ולהזות בבת אחת), ושלא יגעו זה בזה אחר ההזאה! פשטות הדברים, שכשמזים על הכלי האחד - הרי הוא טהור מטומאה חמורה, אף על פי שעדיין הוא נוגע בכלי המחובר לו, ואחר כך מזים על הכלי השני. וראה בלשון הרמב"ם: "כלים המפוצלין שמחברין זה לזה במסמרים... ואם נטמאו שניהן, והזה על אחד מהן שלא בשעת מלאכה, לא טיהר חבירו אע"פ שהן מחוברין",⁶³ אבל הכלי המוזה נטהר. ולא נאמר בשום מקום, שמדובר דווקא בכלים שלא נטמאו מהמת עצמו, אלא רק מטמא מת או מכלים הנוגעים במת, ולכן אינם מטמאים את הכלי השני טומאת שבעה.

4. אדם שנטמא במת, כגון שהיה בבית הקברות, ושב לביתו, כל כלי שיגע בו בשבוע זה - טמא שבעה וטעון הזאה. כעת, עליו להבחין בין הכלים השונים, ולסמן באיזה יום בדיוק נגע בכל אחד מהם, כדי להתחיל את מניין הימים מאותו יום, ולדעת מתי יש להזות שלישי ושביעי על כל אחד מהם. כמו כן, בלכתו לקחתם להזאה טרם שנטהר, הוא יטמא אותם מחדש שבעת ימים. מסתבר להציע, שתחילה ימתין שבעת ימים ויטהר את עצמו, ורק אחר כך יתחיל למנות לכל הכלים שלישי ושביעי, כדי לוודא את הזאתם בזמנם. מכל מקום, עיקר הדין מסובך מאד לקיום.⁶⁴

לפי דברינו, שחרב כחלל אינו אלא בחיבורין, אין כאן כל קושי: אחר שהאדם פרש מן המת - אינו מטמא את בגדו טומאת שבעה, וכן בגדו אינו מטמא אותו טומאת שבעה, וכן הכלים אינם מטמאים זה את זה. ואמנם הם גורמים זה לזה טומאת ערב, אבל אין גריעותא בכך, כי יטבילו אותם יחד.⁶⁵

63 הלכות פרה אדומה פי"ב ה"ד.

64 כל זאת, בלא לקחת בחשבון את השיטה שהכלים שנטמאו מהמת עצמו מטמאים באהל, שיטה המחמירה את המצב לאין ערוך, עד שאמר עליה רבינו חיים הכהן (נזיר נד ע"ב תוספות ד"ה ת"ש): "אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחת". ותשובת התוספות, שכוהנים לא הוזהרו על טומאה זו, אינה מסבירה כיצד ניתן לקיים כך חיי טהרה (אם כי נראה ששאלת רבנו חיים נובעת מהמציאות הגלותית של היעדר אפר פרה, ואולי לדעתו ניתן לקיים כך חיי טהרה בזמנים כתיקונם).

65 או שאינם מטמאים אפילו טומאת ערב, משום "שבע לה טומאה", ראה להלן סעיף ח).

ז. שיטת הרש"ש: ימי טומאת חרב כחלל נמנים לפי המטמא

הרש"ש בחגיגה כג ע"ב, חידש חידוש גדול בדין חרב כחלל, שיש בו כדי להקל מן הקושי האמור: לדעתו, הנטמא מחמת חרב או חרב שנטמאת מטמא מת, אינם מונים שבעה ימים מיום טומאתם, אלא בהתאם לזה שטימא אותם: אם המטמא נמצא ביום השני לטומאתו - מונים לנטמא שישה. אם המטמא כבר היזה הזאה ראשונה - הנטמא אינו טעון הזאה ראשונה, וכן הלאה.

על פי סברה זו, הבעיה שהוצגה לעיל מקבלת פתרון חלקי: האדם שנטמא מן המת ובגדיו עמו יכול ללבשם למחרת, כי לא ייטמא למחרת טומאת שבעה מן הבגדים, אלא טומאת שישה, וכן הלאה. אבל עדיין תהיה בעיה בהזאה, כי אי אפשר לצמצם להזות על האדם ועל בגדו בבת אחת; ולכן, אם נניח שביום השביעי בא האדם לבוש בבגדו להזות, והאדם הוזה מעט לפני הבגד - הבגד מטמא אותו טומאת יום אחד המצריכה הזאה, כי הבגד עדיין לא הוזה. כך גם בכלים שמזים עליהם ונוגעים זה בזה, כאמור. ניתן לפתור גם בעיה זו, על ידי הזאה על הכלי האחד, אחר כך על חבירו הנוגע בו, ושוב על הראשון.⁶⁶

הרש"ש מוכיח את סברתו העקרונית מהגמרא בנדה בעניין בועל נדה, המעלה הוה אמינא: "יכול יעלה לרגלה?"⁶⁷ כלומר, שהבועל נידה ביום החמישי לטומאתה, למשל, לא יטמא אלא עד השביעי שלה. ושמע מינה, שבפשטות טומאת הנטמא מסתיימת עם טומאת המטמא, ויש צורך בפסוק מיוחד ללמד שטומאת הנטמא עשויה להיות ארוכה יותר. ראיה נוספת הביא מפסחים (יח ע"א): "ומה כלי, שמטמא משקה, אין מטמא כלי, משקין הבאין מחמת כלי, אינו דין שלא יטמאו את הכלים?", הרי שהנטמא אינו חמור מן המטמאו.

66 פירוש: כלי הנוגע בכלי שנטמא במת - טמא טומאת שבעה, ואילו כלי שלישי - טמא טומאת ערב (אהלות פ"א מ"ב). כאשר שני כלים שנטמאו יחד באים להזות יחד ביום השלישי, ואחד מהם הוזה מעט לפני חברו, ונגעו זה בזה - הרי הכלי שהוזה ראשון כולל בקרבו שתי טומאות: א. היותו "כלי ראשון" שנגע במת, ולעניין טומאה זו הרי הוא כבר ביום השלישי לאחר ההזאה. ב. היותו "כלי שני", מחמת נגיעתו בחברו, ולעניין טומאה זו הוא (על פי הרש"ש) ביום השלישי לפני ההזאה. כשיזו על חברו, הכלי השני יהיה, לעניין נגיעתו במת, ביום השלישי לאחר ההזאה, ואילו נגיעתו בחברו, שכעת דינו ככלי לפני הזאה, אינה מטמאתו להחשב גם הוא כלפני הזאה, שכן לעניין זה הרי הוא "כלי שלישי". ממילא, כשנחזור ונזה על הראשון - תועיל לו הזאה זו. באדם וכלי, יהיה צורך להזות על שניהם פעמיים לסירוגין, ודוק.

67 נידה לג ע"א.

לגבי טומאת חרב כחלל בפרט, הרש"ש מוכיח זאת מהגמרא בחגיגה (כג ע"ב) בעניין שפופרת שחתכה לחטאת (לפרה אדומה), ש"עשאוה כטמא מת בשביעי שלר", דהיינו, שמחשיבים אותה ככלי שכבר היזו עליו פעמיים, ולכן "החותכה ומטבילה טעון טבילה", שאינה צריכה אלא טבילה, ולא הזאה (אף על פי שהיא אב הטומאה, המטמא אדם). ומקשה הרש"ש, לשיטת הסוברים שכל כלי שטף נעשים כחלל (אף כלי עץ, כגון שפופרת), מדוע האדם שחותכה טעון טבילה בלבד? הרי כשנגע בשפופרת קודם טבילתה היא אב הטומאה גמור של טמא מת, והאדם צריך להיות טמא שבעה! ועל פי דרכו הרי זה מיושב, שמכיוון שאנו מחשיבים אותה ככלי שכבר היזו עליו, ואינה צריכה אלא טבילה, הרי גם הנטמא מחמתה דינו כמותה, ואינו טעון אלא טבילה.

מסתימת המשניות בתחילת אהלות משמע שלא כדבריו, כגון המשפט: "כלים הנוגעים במת, וכלים בכלים - טמאין טומאת שבעה". בשלמא אם נפרש כדברינו, "כלים הנוגעים במת" **עכשיו**, ותוך כדי נגיעתם במת נגעו בהם הכלים - ניחא; אבל אם נפרש "כלים שנגעו במת" ופרשו, ואחר כך נגעו הכלים בכלים, דחוק להעמיד שמדובר על כלים שנגעו בו ביום דווקא, ורק במקרה זה הכלים הנוגעים בהם "טמאין טומאת שבעה".

גם עצם הסברה תמוהה לעניות דעתי. היסוד שאין הנטמא חמור מן המטמא, יש לו מקום בקביעת גדרי הטומאה מלכתחילה, כגון בסוגיה הנ"ל בפסחים, שמשקה אינו מטמא כלי. אבל כאשר גדר הטומאה הכללי הוא טומאת שבעה, הכוללת הזאת שלישי ושביעי, תמוה הדבר שהתורה תחדש "טומאת חמישה עם שתי הזאות", "טומאת שלשה עם הזאה אחת", וכדומה. ובגמרא בניה שם נאמר כך: "ותהי נדתה עליו". יכול יעלה לרגלה? ת"ל: 'וטמא שבעת ימים'. הסברה שיעלה לרגלה יש לה מקום, רק אם לא היה הכתוב קוצב שבעה ימים לטומאתו, אלא אומר רק "ותהי נדתה עליו", שמשמעו באמת שיטמא כמוה.

במקדש דוד⁶⁸ הקשה על הרש"ש מהגמרא ביומא (ח ע"ב), שמקשה למה מזים על הכוהן הגדול ביום הרביעי לפרישתו - הרי אין לחוש לא לשלישי ולא לשביעי, כי לא היזו עליו יום לפני פרישתו, "ואם לא יתחטא ביום השלישי - וביום השביעי לא יטהר".⁶⁹ והרי על פי הרש"ש היה מקום לחוש, שהכוהן הגדול נגע יום לפני פרישתו

68 סי' מח, א.

69 במדבר י"ט, יב.

בחרב שהיזו עליה בו ביום הזאת שלישי, ונמצא שהוא צריך להזות ברביעי לפרישתו הזאת שביעי.⁷⁰

יש להקשות עוד על הרש"ש מהגמרא בבבא קמא (כה ע"ב): "אמר קרא: 'וכבסתם בגדיכם ביום השביעי' [הפסוק ממנו למדו בספרי על "חרב כחל"!] - כל טומאות שאתם מטמאין במת, לא יהו פחותין משבעה".

ח. שיטת הנצי"ב: טומאת מת אינה חלה שוב על טמא מת

הנצי"ב דן⁷¹ באדם שנטמא וממשיך ללבוש את בגדיו, האם האדם והבגדים מטמאים זה את זה בימים הבאים, וחידש, שהטומאה אינה מתחדשת ביום השני לטומאתו, משום שאמרינן "שבע לה טומאה"⁷², כלומר שהואיל וכבר יש עליהם טומאה מחמת נגיעתם במת אתמול - אין הטומאה החדשה, מחמת נגיעתם היום בטמא מת, יכולה לחול עליהם.

אמנם אדם שנגע במת, וחזר ונגע בו למחרת - טמא שבעה ימים הנמנים מיום המחרת, כפי שנאמר **במסכת שמחות**: "נטמא [כוהן פעם שנית] בו ביום - רבי טרפון מחייב ורבי עקיבא פוטר. נטמא לאחר אותו היום - הכל מודים שהוא חייב, מפני **שהוא סותר יום אחד**";⁷³ אך זאת דווקא בנגיעתו במת עצמו, מפני שחיבורו המחודש למת מוסיף לו טומאת חיבורין, כמבואר בנזיר מב ע"ב,⁷⁴ וטומאה חמורה יותר חלה על טומאה קלה, ולא אומרים בה "שבע לה טומאה"⁷⁵. אבל הנוגע פעם נוספת בטמא מת - אין הטומאה השנייה חלה עליו.

נמצא, שאדם וכלים שפרשו מן המת, ואחר כך נגעו באדם או כלי טמא מת המטמא שבעה - אינם צריכים למנות שבעה ממגעם השני. בכך נפתרות בפשטות שלוש הבעיות הראשונות שהצבנו לעיל.

70 בקהילות **יעקב** (טהרות סי' יח) תירץ קושיה זו על פי שיטת **בעל המאור** והרמב"ן, שהנטמא מחרב טמא שבעה ואינו טעון הזאה (ראה פרק ד). ויש לתמוה, הרי לפי שיטתם בטלה עיקר ראיית הרש"ש מהגמרא בחגיגה - כי ראייתו מכך שהחותך את השפופרת טעון טבילה ולא הזאה; ולפי שיטתם יש לומר, ש"טעון טבילה" היינו כעבור שבעה ימים, ואינו טעון הזאה כי לא נאמרה הזאה בחרב כחלל.

71 **העמק דבר**, במדבר י"ט, יט; שם ל"א, כד.

72 עיין מנחות כד ע"ב.

73 פ"ד ה"י, והובאה בראשונים בשבועות יז ע"א.

74 וראה להלן סעיף ט, 2.

75 כמבואר שם במנחות.

הסברה העומדת ביסוד דברי הנצי"ב היא, שטומאה חמורה חלה על טומאה קלה, רק אם יש לכך נפקא מינה כבר בשעת חלות הטומאה. לפיכך, תוספת יום למשך הטומאה איננה מגדירה את הטומאה החדשה כטומאה חמורה, ורק תוספת הטומאה משום חיבורין, שיש לה ביטוי בשעת המגע המחודש למת, מחשיבה את הטומאה כטומאה חמורה החלה על הקלה. יש להקשות עליו מן הראשונים הסוברים, שטומאה בחיבורין מדרבנן,⁷⁶ ואם כן, חיבור האדם למת עצמו ביום המחרת אינו מוסיף עליו טומאה דאורייתא, זולת הארכת משך הטומאה. והרמב"ן⁷⁷ כותב כך בשיטת רבי עקיבא, שמה שפטר את הכוהן הנטמא מחדש בו ביום, הוא משום שלדעתו טומאה בחיבורין דרבנן; ואם כן, על כורחך מה שמוסיף יום אחד הוא משום שהטומאה החדשה מוסיפה ימים, וזוהי חומרתה לחול על הטומאה הקודמת.⁷⁸

ונראה להוכיח, שהארכת משך הטומאה די בה כדי להחשיב את הטומאה כטומאה חמורה החלה על הקלה, מדין היולדת, שאם ילדה שני ולדות בהפרש כמה ימים - מונה ימי טומאתה מן הוולד האחרון, כמו שכתוב בתורת כהנים.⁷⁹ והרי בלידת הוולד השני אין חומרה שמתחדשת לה בשעת הלידה, זולת הארכת משך הטומאה. וכמו כן בועל נידה, שאם בא על הנידה כמה פעמים - טמא שבעת ימים מביאתו האחרונה, כמו שכתוב בתורת כהנים.⁸⁰ והרי בבעל נידה אין חומרה שמתחדשת לו בשעת

76 עיין באנציקלופדיה התלמודית ערך טומאה בחיבורים ציונים 43, 79.

77 תורת האדם, מהד' מוסד הרב קוק עמ' קלה; ועיין גם בדבריו במכות כא ע"א.

78 אם כי אליבא דאמת נראה, על פי מה שהתבאר לעיל, שלכל שיטות התנאים ישנה טומאה בחיבורין מדאורייתא באדם וכלים. ומה שר"ע פוטר, הוא משום שלדעתו תוספת הטומאה משום חיבורין אינה נחשבת חילול נוסף, כמו שכתב הרמב"ן בתורת האדם שם בהסברו השני. ובירושלמי (נזיר פ"ג ה"ה, וראה להלן הערה 50) נאמר ההיפך - שר"ע חייב ור"ט פטר, ור"ט הודה לר"ע. וכן מסקנת הרמב"ן בהמשך שם.

79 תזריע, פרשה א, ט; וראה ברמב"ם, הלכות איסורי ביאה פ"ז ה"ט.

80 מצורע, פרשת זבים, פרק ז ו.

ברמב"ם (הלכות מטמאי משכב ומושב פ"ג ה"א-ג) לא הוזכר דבר זה, אבל גם לא כתב בפירוש שבעל נדה טמא שבעת ימים, ורק הזכיר בדרך אגב (בהלכה ב) את הפסוק "וטמא שבעת ימים". נראה שהרמב"ם סמך, כדרכו במקומות רבים, על מה שכתוב בתורה בפירוש, ונראה שסבר, שזהו דין פשוט כל כך עד שאין צורך לאומרו. לעומת זאת בוולד, יש צורך לחדש שגם ימי הטהרה נמנים רק לפי האחרון.

הביאה האחרונה, זולת הארכת משך הטומאה.⁸¹ ובתורת כהנים סברו ללמוד דינים אלה מטמא מת, הסופר שבעה מן הפעם האחרונה שנטמא; ודחו שאפשר ללמוד לאידך גיסא מנידה, הסופרת שבעה מראייתה הראשונה, ולפיכך הוצרכו לפסוק מיוחד ללמוד על יולדת ובוועל נידה. ועל פי דברי הנצי"ב, לא מובן כיצד סברו ללמוד מטמא מת, הרי הוא סופר שבעה מטומאה אחרונה רק משום שהיא מחדשת בו טומאה בחיבורין, מה שאין כן בשני אלו!

נמצא, שאין לומר שבגדו של טמא מת לא יטמא ממנו כל יום מחדש משום "שבע לה טומאה". ויש להוסיף שעיקר דין "שבע לה טומאה" מסופק, ראה במנחות שם ובהלכות שאר אבות הטומאות פ"ב ה"י.

הערת המערכת: בפרק ו, המחבר מעלה מספר בעיות, המקשות מאוד על קיום חיי טהרה אם נפסוק את דין "חרב כחלל" כהבנת הראשונים. ישנן שלוש אפשרויות להקשות כך: א. לטעון שקשה מאוד לשמור על ההלכה לפי שיטה זו. ב. לטעון שלא ניתן כלל לשמור על ההלכה. ג. להוכיח שבעבר שמרו על ההלכה, שלא לפי שיטה זו.

מתוך ארבע הבעיות שהמחבר מביא בפרק זה, שלוש מהן (1, 2, 4) הן מהסוג הראשון - אין כל מניעה מהם לקיים את דיני טהרה למהדיין, אלא שקשה הדבר. אמנם, כדברי המחבר, "עיקר הדין מסובך מאד לקיום" - אך רבים מאוד המקרים בהם אין אנו מקיימים את עיקר הדין, מחמת שהוא מסובך - בדיני נידה, בבשר בחלב ועוד; וברור שדיני משכבות ומושבות (שרלוונטים מדי יום ביומו) יקשו לקיום הרבה מעבר לצורך לסמן בדיוק את הכלים שבהם נגע טמא מת, והצורך להחליף בגדים ולהמתין עוד שבעה ימים אחר כך כדי לטהרם. אמנם, יש בהלכה מקומות רבים בהם הקלו מתוך התחשבות בנוחות הציבור; ואין ספק, שהשאלה האם דיני טומאה וטהרה שייכים למקרים אלו, או דווקא למקרים שבהם יש להוסיף גדרות וסייגים - היא שאלה כבדת משקל, שראוי שגדולים ממני יכריעו בה.

הבעיה השלישית שהמחבר העלה, היא בעיה מסוג ב' (או ג'), והיא קשה אף יותר, כיוון שלא ניתן לעקוף אותה על ידי פסיקה כראשונים הסוברים שדין "חרב כחלל" נאמר רק בכלי מתכת. אך כאן יש לדון בדיני 'אי אפשר לצמצם' - האם במקרה כזה אנו 'מרימים ידים', או שמוותרים על הדרישה לצמצום? האם כל כך קשה להניח שהזאה על כלים מחוברים, גם אם צריך הזאה לכל כלי וכלי, היא תהליך אחד? או לחילופין, שכל עוד מי חטאת נמצאים על הכלי המוזה, לא ייטמא שוב ממגע כלי ביומו השביעי? ועוד, בשבת מח ע"ב ושם נח ע"ב, מובאים דברי רבא, שהפיצול בין טומאה להזיה הוא רק מדרבנן, וכן פסק הרמב"ם בהלכות פרה אדומה פ"ב ה"ד

81 אמנם הנגיעה בנדה גורמת טומאה בחיבורין לטמא אדם לטמא בגדים, אבל גם לפני כן הוועל טימא בגדים מחמת טומאתו שלו; ועוד, שחומרה זו מחמת החיבורין איננה מתחדשת לו מן הביאה, אלא מהמגע.

(אמנם, מהירושלמי בפסחים פ"ג ה"ב מביאים לכך מקור בפסוקים, ומשמע שמדובר בדין דאורייתא) - ואם כך, כאשר כל הבעיה היא רק מדרבנן, מתבקש לומר שבמקרה זה לא גזרו.

המחבר נר"ו ענה על שאלות אלה, וז"ל: "ההצעות החלופיות אינן נראות לענ"ד: א. ההצעה הראשונה והשלישית - בגמרא בשבת מח ע"ב מבואר שהכלים שעליהם נאמר שהם חיבור לטומאה ולא להזאה נחשבים מדאורייתא ככלי אחד בשעת מלאכתם וכשני כלים בזמן שאינו עושה בהם מלאכה. ממילא, אם יזה עליהם שלא בשעת מלאכה הרי זה כשני כלים נפרדים לגמרי. ובשלמא אילו היינו מזים עליהם כשהם מחוברים רק במקרה שבו הם נטמאו זה מחמת זה - ניחא, שאז הקולא היא רק בדרבנן, אבל אם נטמאו שניהם לא זה מחמת זה, כגון שהיו יחד באהל המת, הרי טומאתם היא מדאורייתא ומאיך ההזאה על האחד אינה מטהרת את השני מדאורייתא, אלא אם כן יזה בשעת המלאכה. ב. הטענה השנייה שמי חטאת שעל הכלי מגינים עליו מטומאה תמוהה, שכן במקוה מפורש להיפך, שאינו מציל מלהיטמא (תורת כוהנים שמיני פרשתא ט ה ונדרים עה ע"ב), ולכאורה קל וחומר להזאה, שבעצם עדיין אינה מטהרת עד הטבילה. ואם כוונת ההערה שהכלי אכן נטמא, אבל נטהר מיד משום שהימצאות המים עליו נחשבת כהזאה - הרי להזאה צריך להמתין ליום השלישי, ועוד, שהזאה צריכה לבוא מכוח האדם (רמב"ם, הלכות פרה אדומה פ"ב, ה"ב-ג)".

בהמשך, המחבר מביא את שיטת הרש"ש והנצי"ב, ומקשה עליהן. עיקר קושייתו על הרש"ש היא, שהכלים ההופכים לאבות הטומאה כתוצאה ממגע בטמא מת, צריכים להיות "טמאין טומאת שבעה", ולדעתו הצטרפות לטומאת הכלי המטמא, אינה יכולה להיקרא כך - לא בלשון המשנה, וגם מסברה אין להם מקום. על הנצי"ב הוא מקשה שדין "שבע לה טומאה" אינו נכון במגע מחודש עם גורם מטמא אחר באותה רמת חומרה המאריך את משך הטומאה.

לכאורה, ניתן לסייג את הנצי"ב, ולייחס את דין "שבע לה טומאה" רק למגע נוסף באותו מקור, או באותה רמה - כלי ביומו השלישי הבא במגע עם כלי אחר ביומו השלישי, לא יטמאו זה את זה טומאת שבעה; וניתן כך ליישב גם את הקושיות על שיטת הרש"ש, ולמעשה לאחד את שתי השיטות.

אפשרות זו הוצעה בפני המחבר, וכך ענה: "הדמיון ביניהן חיצוני בלבד, ומבחינה מהותית אין ביניהן שום קשר. הרש"ש מחדש קולא בכוחו של הגורם המטמא, ולדעתו הטומאה הנובעת מפגישה עם מקור מטמא מטמאת רק כמשך הטומאה שנותרה למקור המטמא, ואילו הנצי"ב מחדש קולא מכוחו של הגורם המיטמא, ולדעתו אדם או כלי שכבר טמא מת אינם נטמאים עוד מטמא מת, מדין 'שבע לה טומאה'. אם נסכים (מחמת קושיותינו על הנצי"ב) שהארכת משך הטומאה נחשבת כטומאה חמורה שחלה על הקלה, אינני מבין מדוע שני כלים שנמצאים ביום השלישי לטומאתם, ובכוחם לטמא כלים טהורים שיגעו בהם למשך שבעה ימים מהיום (דלא כרש"ש), לא יוכלו לטמא גם זה את זה עד היום התשיעי (היום השביעי מאז השלישי, כולל השלישי), שהרי טרם 'שבעו' מטומאת היום השמיני והתשיעי! נמצא שההצעה 'לסייג את הנצי"ב' באופן האמור אין לה מקום כלל מצד 'שבע', אלא רק מצד סברת הרש"ש, וממילא אין בהכלאה זו בין השיטות שום רווח".

ט. דין טומאת אדם בחיבורין

כאמור, מפשט המשנה בתחילת אהלות משמע שהיא עוסקת בחיבורין, וכן משמע יותר בספרי ובספרי זוטא. ברם, הקושי בפירוש זה הוא דין אדם הנוגע באדם, שעל פי המבואר במשנה ומדרשי ההלכה השני טמא טומאת ערב, ואילו בגמרא נאמר, שאדם באדם בחיבורין טמא טומאת שבעה. יש לברר את הסוגיות העוסקות בנושא, ומתוך כך יעלה בידינו בעז"ה פתרונה של סתירה זו.

1. הסוגיה בעבודה זרה

בעבודה זרה לז ע"ב, הגמרא דנה במשנה בעדויות (פ"ח מ"ד), האומרת, שיוסי בן יועזר העיד "על דיקרב למיתא מסאב", וז"ל:

אמרוהו רבנן קמיה דרבא, משמיה דמר זוטרא בריה דרב נחמן, דאמר משמיה דרב נחמן: דאורייתא, דיקרב בדיקרב [הנוגע במי שנוגע במת] בחיבורין - טומאת שבעה, שלא בחיבורין - טומאת ערב; ואתו אינהו [חכמים] וגזור אפילו שלא בחיבורין טומאת שבעה, ואתא איהו [יוסף בן יועזר] ואוקמה אדאורייתא. דאורייתא מאי היא? [מנין שהנוגע בנוגע טמא טומאת שבעה?] דכתיב 'הנוגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים', וכתיב 'וכל אשר יגע בו הטמא יטמא' [משמע שהנוגע בטמא - טמא טומאת שבעה],⁸² וכתיב 'והנפש הנוגעת תטמא עד הערב'. הא כיצד? כאן בחיבורין, כאן שלא בחיבורין.⁸³ אמר להו רבא: לאו אמינא לכו לא תתלו ביה בוקי סריקי ברב נחמן? הכי אמר רב נחמן: ספק טומאה ברה"ר התיר להן [יוסי בן יועזר].

לדברי מר זוטרא בריה דר"נ, מדאורייתא אדם הנוגע בטמא מת בהיותו מחובר למת טמא טומאת שבעה, ובאינו מחובר הרי זו מחלוקת יוסי בן יועזר וחכמים, האם טמא מדרבנן. ובדעת רבא יש להסתפק, האם דוחה את דבריו משום שלדעתו אינם נכונים, או רק משום שתלה את העניין בשם רב נחמן, בניגוד למה ששמע רבא מרב נחמן

⁸² מלשון הגמרא משמע, ש"יטמא" משמעו שבעת ימים, גם בלא ההוכחה מן הניגוד לסיפא - "תטמא עד הערב", וכן פירש רש"י: "משמע שבעת ימים, כסתם טומאת מת". ואולי משום כך הביאה הגמרא את הפסוק "הנוגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים", שלכאורה אין בו צורך לעניינינו, אלא שבא להורות שסתם טומאת מת שבעה ימים, וממילא "יטמא" סתמא האמור בעניין היינו טומאת שבעה.

⁸³ היה מקום לישוב את הסתירה באופן אחר, ש"וכל אשר יגע בו הטמא יטמא" היינו טמא מת הנוגע בכלי, ואילו "והנפש הנוגעת תטמא עד הערב" היינו טמא מת הנוגע באדם, ולכן ברישא הנגיעה מיוחסת לטמא, כי כלי אינו יכול לנגוע מיזמתו, בניגוד לסיפא. ושמא הגמרא לא פרשה כך כי דייקה מ"וכל אשר יגע בו", שמדובר גם על אדם.

בעניין היתרו של יוסף בן יועזר, שספק טומאה ברשות הרבים התיר להם.⁸⁴ ומן הלשון "בוקי סריקי" משמע קצת, שלדעת רבא יש כאן טעות בהלכה,⁸⁵ וכן משמע מפירוש רש"י "דברים שאינן טעם". אך לא מבואר בדברי רבא מהי הטעות: האם הקביעה שמדאורייתא יקרב בדיקרב טמא, או שמא מה שתלו ביוסי בן יועזר שטיהר שלא בחיבורין.

2. הסוגיה בניזיר

הגמרא בניזיר מב ע"ב, דנה בניזיר טמא מת שנטמא פעם נוספת, האם מתחייב מלקות גם על טומאתו השנייה. במשנה נאמר:

היה מיטמא למתים כל היום... אמרו לו: אל תיטמא, אל תיטמא, והוא מיטמא - חייב על כל אחת ואחת (נזיר פ"ו מ"ד).

לעומת זאת, בברייתא נאמר:

כהן שהיה לו מת מונח על כתפו, והושיטו לו מתו ומת אחר, ונגע בו, יכול יהא חייב? ת"ל: "ולא יחלל" - במי שאינו מחולל, יצא זה שהוא מחולל ועומד.

הגמרא מתרצת את הסתירה:

לא קשיא, כאן בחיבורין, כאן שלא בחיבורין. וטומאה בחיבורין דאורייתא? הא אמר רב יצחק בר יוסף אמר רבי ינאי: לא אמרו טומאה בחיבורין אלא לתרומה וקדשים, אבל לנזיר ועושה פסח לא; ואי אמרת דאורייתא, מאי שנא? כאן בחיבורי אדם באדם, כאן בחיבורי אדם במת.⁸⁶

התירוע "כאן בחיבורין כאן שלא בחיבורין" עניינו, שאם הכוהן או הנזיר מחובר למת - אין תוספת חילול בכך שהוא נוגע במת נוסף; אבל אם פרש מהמת - יש תוספת חילול בנגיעה במת נוסף, משום שבנגיעתו במת הנוסף מתחדשת בו טומאה חמורה יותר. על כך שואלת הגמרא, האם הטומאה החמורה שמתחדשת בו היא מדאורייתא? הרי מהקולא בניזיר ופסח, שאין בהם טומאה בחיבורין, עולה, שהיא מדרבנן בלבד! ומשיבה הגמרא, ש'חיבורי אדם במת' הם טומאה מדאורייתא, ואילו 'חיבורי אדם באדם' מחדשים טומאה מדרבנן.

נחלקו הראשונים בפירוש המשפט האחרון:

84 וכן כתבו התוספות בד"ה דיקרב.

85 וכן הוא בכל מקום שנאמרה לשון זו (בבא בתרא ז ע"א; שם קנא ע"ב; חולין נ ע"ב).

86 זוהי הגירסה לפנינו, וראה להלן אודות גירסת המאירי.

א. דעת התוספות והרא"ש וסיעתם,⁸⁷ ש'חיבורי אדם באדם' היינו נוגע שלישי; כלומר, שראובן נוגע במת, ושמעון בראובן, ולוי בשמעון, ובכהאי גוונא לוי טמא טומאת שבעה מדרבנן, אבל שמעון טמא טומאת שבעה מדאורייתא, וזהו 'חיבורי אדם במת'. לפי דרך זו, הסוגיה בנזיר מתאימה לסוגיה בעבודה זרה, האומרת ששמעון טמא שבעה מדאורייתא.

ב. לעומת זאת, הרמב"ם⁸⁸ פסק שאדם הנוגע במת מטמא אדם בחיבורין טומאת שבעה מדרבנן, ומדאורייתא רק טומאת ערב, וכן דעת הרבה ראשונים.⁸⁹ לדעתם, 'חיבורי אדם באדם' היינו נוגע שני, שראובן נוגע במת, ושמעון בראובן, ושמעון טמא טומאת שבעה מדרבנן, ו'חיבורי אדם במת' היינו חיבורו של ראובן עצמו למת, שבשעת חיבורו הרי הוא מחולל מדאורייתא, ואינו מתחייב על נגיעתו במת נוסף.

לדבריהם צריך לומר, כדי ליישב את סתירת הסוגיות, שדברי רבא בעבודה זרה "בוקי סריק" מבטלים את הסברה ששמעון טמא מדאורייתא.

על פי דרכו של הרמב"ם וסיעתו, יש מקום ליישב את הסתירה בין המשנה באהלות לבין סוגיות הגמרא: אדם באדם בחיבורין מדאורייתא טמא טומאת ערב בלבד, ומדרבנן טמא שבעה. המשנה באהלות (פ"א מ"א), האומרת ששמעון טמא טומאת ערב, מדברת באמת בחיבורין, אלא שהמשנה נקטה את הדין מדאורייתא.⁹⁰ והר"ש, שהוכיח מהגמרא בעבודה זרה שאדם באדם טמא שבעה, ומכח זה הוכרח לפרש שהמשנה באהלות עוסקת בטומאה בלא חיבורין, סובר כתוספות וסיעתם, שאדם באדם טמא שבעה מדאורייתא.

87 ראה באנציקלופדיה תלמודית ערך טומאה בחבורים, ציון 37 ו-168. על שיטת ר"ת בזה, ראה ספר הישר, מהד' שלזינגר ס' רז ובהערה 3, בחילופי הגרסאות שם.

88 הלכות טומאת מת פ"ה ה"ב.

89 המפרש בנזיר; הראב"ד, רמב"ן בחידושיהם, ותוספות הר"ד שם בעבודה זרה; ספר יחוסי תנאים ואמוראים (לר"י בן ר' קלונימוס, מבעלי התוספות) עמ' קיט והלאה, שגם כתב שכך פירשו קדמוני הראשונים ר' יצחק ב"ר יהודה ורבינו אליקים.

90 אף על פי שהרמב"ם עצמו לא פירש כך בפירושו למשניות, ולא בהלכות טומאת מת פ"ה ה"ג. והראב"ד שם כתב שהמשנה מדברת על נזיר ועושה פסת, שבהם לא החמירו, כמבואר בנזיר, או שהמשנה נאמרה קודם שנגזרה הגזרה על טומאת שבעה בחיבורי אדם באדם (מובא להלן בסוף הפרק).

3. שיטת הירושלמי בנזיר

האמור לעיל הוא על פי הסוגיה בנזיר, האומרת שאדם באדם טמא טומאת שבעה. אך נראה שיש ללכת בדרך אחרת בביאור המשנה באהלות, ולומר אין טומאה בחיבורין באדם באדם כלל, אף לא מדרבנן.

הירושלמי מביא את המשנה בריש אהלות, ואומר עליה:

רבי יוחנן בשם רבי ינאי: וכולהון תורה הן אצל תרומה, אבל על ביאת המקדש - אינו חייב אלא על שני שנגע בראשון. מה טעם? ואיש אשר יטמא ולא יתחטא, הטעון חיטוי - חייב על ביאת מקדש, ושאיין טעון חיטוי - אינו חייב על ביאת המקדש (נזיר פ"ז ה"ד).

פירוש: כל ששררת הטומאה במשנה, כלים ואדם וכלים, היא מדאורייתא לעניין שריפת תרומה, אבל לעניין ביאת המקדש, חייב רק האדם השני, שנגע באדם או בכלים שנגעו במת, כיוון שהראשון טעון הזאה ("חיטוי"), והשני הוא ראשון לטומאה⁹¹.

נראה בבירור, שדברי רבי יוחנן בשם רבי ינאי בירושלמי, המחלק בין תרומה לבין ביאת המקדש, זהו אותו מאמר עצמו המופיע בבבלי מפי רב יצחק בר יוסף בשם רבי ינאי⁹², המחלק בטומאה בחיבורין בין תרומה לבין נזיר ועושה פסח. בירושלמי אמנם לא מפורש שמדובר על טומאה בחיבורין, אך הרי הירושלמי אומר זאת על המשנה באהלות, ובסוגיה זו עצמה משתמע שהירושלמי פירשה בטומאה בחיבורין⁹³. רבי ינאי חילק בין תרומה וקודשים לבין ביאת המקדש; ודין הנזיר תלוי בביאת מקדש, כמו

91 כן פירש הפני משה, וכן נראה שפירש הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש פ"ג ה"ג. סוגיית הירושלמי שם עמומה, ראה ר"ש באהלות פ"א מ"ב ובהגר"א שם, רמב"ן בבבא בתרא כ"ע"א, ותוספות הר"ד בסוף נזיר. לענייננו, אין נפק"מ בין הפירושים.

92 רב יצחק בר יוסף הוא תלמיד מובהק של רבי יוחנן (רוב המאמרים המובאים בשמו בגמרא הם מתורת רבו), ורבי יוחנן הוא תלמיד של רבי ינאי (ראה בבא בתרא קנד ע"ב: "אם יכפור רבי יוחנן בר' אלעזר תלמידו, יכפור ברבי ינאי רבו?"). רב יצחק בר יוסף היה מן ה'נחותי', ובגמרא כתוב פעמים רבות "כי אתא רב יצחק בר יוסף" (ראה לדוגמא ברכות ט ע"א; שבת מו ע"א; ועוד רבים). אם כן, רב יצחק בר יוסף שמע מרבי יוחנן את שמועתו של רבי ינאי, והעביר אותה לבבל, ומכיוון שהוא הביאה לבבל - נקראה על שמו, בהשמטת רבי יוחנן שבאמצע (וראה נזיר נו ע"ב: "כל שמעתתא דמתאמרה בבי תלתא - קדמאי ובתראי אמרינן, מציעאי לא אמרינן"). ויש להעיר, שביבמות סד ע"ב מבואר, ששמועותיו של רב יצחק בר יוסף בשם ר' יוחנן לא נחשבו למוסמכות ומדויקות.

93 כאמור לעיל, סעיף ג.

שכתוב במשנה: "כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה, חייבין עליה על ביאת המקדש" (נזיר פ"ז מ"ד) - ולפיכך בבבלי הובא כחילוק בין תרומה וקדשים לבין נזיר.

הירושלמי נבדל מן הבבלי בשתי נקודות חשובות:

א. האחת - שעל פי הירושלמי חילוק זה מוסב על המשנה באהלות, העוסקת בטומאה בחיבורין של אדם בכלים, ולא על טומאה בחיבורין של אדם באדם, כפירוש הבבלי. ומאמר זה מקביל לתוספתא הדנה במשנה בתחילת אהלות:

במה דברים אמורים? בתרומה וקדשים, אבל אין הנזיר מגלח אלא על

המת בלבד, ואין חייבים על טומאת מקדש וקדשיו אלא על המת בלבד.⁹⁴

ב. הנקודה השניה בה נחלקו היא, שעל פי הירושלמי חילוק זה הוא מדאורייתא - "וכולהון תורה הן אצל תרומה", והירושלמי תולה אותו בפסוק מפורש; ואילו הבבלי סובר שהחילוק מוכיח שמדובר על טומאה מדרבנן. ואולי משום כך, הסב הבבלי את החילוק על טומאת אדם באדם. נמצא, שעל פי הירושלמי אין מקור לטומאת שבעה באדם הנוגע באדם הנוגע במת.⁹⁵

עלה בידינו, שעל פי הירושלמי והתוספתא, אין כל מניעה מלפרש את המשנה באהלות כמשמעותה הפשוטה, שכולה עוסקת בטומאה בחיבורין!

94 אין תימה בדבר שדברי ר' ינאי מופיעים בתוספתא, ומצאנו כך פעמים רבות במאמריהם של ראשוני האמוראים.

95 בירושלמי נזיר פ"ג ה"ה נאמר:

"יצא ונכנס [הנזיר לבית הקברות], רבי טרפון פוטר, ור"ע מחייב. א"ל רבי טרפון: וכי מה הוסיף זה חילול על חילולו? אמר ר"ע: בשעה שהיה שם - טמא טומאת שבעה, פרש - טמא [כלומר מטמא] טומאת ערב, יצא ונכנס - טמא טומאת שבעה. א"ל רבי טרפון: עקיבה! כל הפורש ממך כפורש מחייר".

הרמב"ן (תורת האדם עמ' קלה) למד מהירושלמי, שאדם באדם בחיבורין טמא שבעה מדאורייתא, וזוהי תוספת החילול - ולפי פירושו, יש כאן מקור בירושלמי לטומאה בחיבורין של אדם באדם; אבל אפשר בהחלט שהירושלמי מדבר על כלים באדם, שהם שנטמאים בחיבורין טומאת שבעה, ואילו אדם באדם אפילו בחיבורין אינו אלא טומאת ערב.

המאירי הביא גירסה שונה לגמרא בנזיר מב ע"ב, המקרבת בין שני התלמודים: "כאן בחיבורי אדם בכלים, כאן בחיבורי אדם במת".⁹⁶ לפי גירסה זו, בתלמוד דידן לא נאמר כלל שאדם המחובר לאדם מטמא אותו טומאת שבעה.⁹⁷ מאמרו של רבי ינאי עוסק בכלים, כמו בירושלמי - אלא שהירושלמי סובר שזהו חילוק מדאורייתא, ואילו הבבלי סובר שזהו חילוק מדרבנן. ואם נצרף לזה את ההבנה שדברי רבא בעבודה זרה "בוקי סריקי" הם דחייה מוחלטת של סברת מר זוטרא בריה דר"נ, יוצא, שגם בבבלי אין מקור לטומאה בחיבורין של אדם באדם, וממילא אין מניעה מלהעמיד את המשנה באהלות כפירוש שהעלינו, בטומאה בחיבורין.

4. ראיות לכך שאדם באדם בחיבורין אינו מטמא שבעה

שנינו באהלות פ"ח מ"ו:

המהלך בבית הפרס על אבנים שאינו יכול להסיטן, על האדם ועל הבהמה שכחן יפה [ואינם מסיטים את העפר בהילוכם], טהור.

מסתבר, שהמהלך על גבי האדם נוגע גם בבשרו, ובכל זאת הרי הוא טהור כשכחו של התחתון יפה, ואינו נטמא בחיבורין. ואף על פי שמכל מקום העליון טמא טומאת ערב, מצינו במקומות רבים לשון "טהור" על הטהור מאב הטומאה, גם אם טמא טומאה קלה.⁹⁸ **התוספות**⁹⁹ התקשו בזה - מדוע העליון אינו טמא משום חיבורין? ונדחקו

⁹⁶ כגירסה זו נראה גם בפירוש הרמב"ן (במדבר ל"א, יט): "טומאה בחיבורין מדרבנן היא בחבורי כלים במת, כמו שמפורש במסכת נזירות בפרק שלשה מינין". אך בחדושו לעבודה זרה לז ע"ב, העתיק את הגמרא בנזיר כפי שהיא לפנינו.

⁹⁷ אם כי המאירי עצמו נוקט כרמב"ם, שטמא טומאת שבעה מדרבנן.

⁹⁸ ראה אהלות פ"ז מ"ה.

⁹⁹ בבא מציעא קה ע"ב ד"ה על.

לתרץ, שמדובר בשהתחתון גוי,¹⁰⁰ או שכמה בגדים מפסיקים בינו לבין העליון; ולדברינו אין צורך בדוחק זה.¹⁰¹

סיוע נוסף לעניין זה, ניתן להביא ממה ששינינו בחולין עא ע"א:

האשה שמת ולדה בתוך מעיה, ופשטה חיה את ידה ונגעה בו, החיה טמאה טומאת שבעה, והאשה טהורה עד שיצא הולד.

כאשר העובר במעי האישה, לא יתכן כלל לנגוע בו מבלי לנגוע באישה עצמה גם כן, ומדוע האישה אינה נטמאת בחיבורין?¹⁰²

הערת המערכת: גם בפרק זה, המחבר עוסק בסוגיה שממנה קשה על שיטתו בפירוש המשנה; וגם אותה הוא מציע ליישב אותה על ידי שינוי גרסה, כפי שמצא באחד הראשונים (מומלץ לעיין בפרק יב, שבו המחבר סיכם את הצעתו בצורה ברורה). ראוי להביא בהקשר זה את לשון המאירי במלואה: "ויש גורסין: 'כאן באדם בכלים, כאן באדם באדם', כלומר שבאדם הנוגע בנוגע בעודו מחובר למת, טמא שבעה מן התורה דחא טומאה היא. ומ"מ אפשר לאומרה לענין פירוש, אבל לענין פסק אינה...". אין זו גירסת המאירי עצמו, ולא נראה שהוא נוטה לקבל אותה.

בהמשך, המחבר מביא שתי ראיות לכך שאדם באדם בחיבורין אינו מטמא שבעה. בשתי הראיות, הוא מביא תירוצים שנאמרו לקושיותיו, והקורא מוזמן לעיין ולשפוט. דבר אחד בלבד לא הבנו בדבריו: מדוע הוא סבור ש"המהלך על גבי האדם נוגע גם בבשרו"? האם לא

100 **התפארת ישראל** דחה תירוץ זה, וכתב שאפילו כשדבר שאינו מקבל טומאה מפסיק בין המת לטהור - הרי זה טמא בחיבורין, וצ"ל לתוספות בשבת יז ע"א, ד"ה ועל. ותמוה, הרי מהתוספות שם מוכח איפכא, שהקשו: "למה טמאוהו שבעה משום חיבורין לרבי טרפון, והא מרדע פשוטי כלי עץ הוא ולא מקבל טומאה?" ושם ד"ה אמר: "ואפילו אם המטלטלין פשוטי כלי עץ, שאינן בני קבולי טומאה, דלא שייכא בהם טומאה בחבורים"; וכן מפורש ב**תוספתא** באהלות פ"א ה"ב, שגוי הנוגע במת ונוגע בכלים אינו מטמא את הכלים - והיינו בחיבורין, כמשמעות הלשון שם, וכמו שכתבנו לעיל.

101 כאן אי אפשר לומר את התירוץ שאמרנו לעיל על המשנה בריש אהלות, שהמשנה דברה על הדין מדאורייתא, שהרי בית הפרס דרבנן.

102 **הצל"ח** הקשה כך, ותירץ על פי דברי הגמרא שם, האומרת שמדאורייתא אף החכמה טהורה, שכן העובר הוא טומאה בלועה; וטמאה מדרבנן, שמא הולד יוציא ראשו ולא תרגיש בכך. ביולדת עצמה, הצל"ח מסביר שאין מקום לחשש זה. אך הגמרא אומרת זאת בדעת ר' ישמעאל שם, הסובר שעובר מת במעי אמו טהור, ואילו ר' עקיבא מטמאו מדאורייתא, ולדעה זו, החכמה טמאה מדאורייתא, ובכל זאת היולדת טהורה (כך שיטת **רש"י** שם, ועיין **תוספות** **ורמב"ן**)! וכך משמע בבירור **בספרי זוטא** (פיסקא יט יא) וב**במדבר רבה** (פרשה יט א), שהחיה טמאה מדאורייתא והיולדת טהורה מטמאת שבעה - ושמע מינה, שאינה נטמאת בחיבורין.

סביר שהעליון נעול, והתחתון לבוש? וזה לכאורה תירוצם השני של התוספות, שהמחבר ראה כדחוק.

י. בירור שיטות ראשונים ביסוד דין חרב כחלל

רוב הראשונים ככולם נקטו בפשטות כדברי הגמרא, ש"חרב כחלל" נאמר גם שלא בחיבורין, ופירשו כך את המשניות באהלות.¹⁰³ אבל יש ראשונים שניתן להבין מדבריהם אחרת, ודבריהם צריכים בירור:

1. ריבמ"ץ¹⁰⁴

הר"ש באהלות פ"א מ"ב מביא את דעת הריבמ"ץ שכל כלי שטף נעשים כחלל, וכתב שריבמ"ץ מחק את כל הגמרות בשבת ופסחים וחולין על חרב כחלל.¹⁰⁵ ומוסיף הר"ש:

עוד פירש הרב רבי יצחק מסימפונט בעניין אחר, דשניים טמאין במת ושלשה טמאין במת מיירי בלא חיבורין, אבל ארבעה טמאין במת מיירי ע"י חיבורין, משום דקתני לה בסיפא דומיא דזב.

בתוספותיו לפסחים מביא הר"ש את שיטת ריבמ"ץ באופן שונה:

כל הני כלים מפרש הר"י [מסימפונט, ע"ש לעיל] בכלי שטף... ובשני ענינים מפרש, חד בחיבורין שנוגעין במת בשעה שנוגעין בכלי אחר וחד שלא בחיבורין... ופרשו מן

¹⁰³ רש"י ורבינו חננאל בפסחים יד ע"ב; ר"ת ורבינו חיים כהן בתוספות בנזיר נד ע"ב ד"ה ת"ש; רבינו פרץ שם; יראים ס' שכב; ספר התרומה ריש הלכות ארץ ישראל; סמ"ג עשה רלא; סמ"ק עשה פט, שכתב בקצרה "ואין כהן מוזהר... על כלי מתכות שנגעו במת"; ר"ד בבבא קמא ב ע"א ובנזיר נו, ב; רבינו יונה, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א ור"ן (בחיידושיו) בבבא בתרא כ ע"א (ראשונים אלה דנו בהיתר כוהנים להכנס לבית שיש בו כלי מתכות שנטמא במת, וראה גם בשו"ת הרשב"א ח"א ס' תעו); מהר"ם באהלות פ"א מ"ח (שקבל את תירוץ הר"ש, ע"ש); רא"ש באהלות פ"א מ"ב ובחולין פ"ח ס' ד; רבינו הלל בביאורו לספרי חוקת הנ"ל; המאירי בכל הסוגיות שבהם נזכר חרב כחלל; אור זרוע הלכות חלה ס' רנא; רמב"ם הלכות טומאת מת פ"ה ה"ג (הכסף משנה בהלכות נזירות פ"ז ה"ח דייק מלשון הרמב"ם שם "כלים הנוגעים במת" שמדובר בחיבורין - אבל משמעות לשונו בהלכות טומאת מת אינה כך, וגם שינה מלשון הספרי ללשון עבר "הכלים הנוגעים באדם שנגע בכלים"; וכן שם בה"ג, וכן מפורש בפיה"מ באהלות פ"א מ"א שהמשנה שם שלא בחיבורין; וכן מוכיחים דבריו בהרבה מקומות - וכבר השיגו האחרונים על הכס"מ בזה; רז"ה בחולין ע"ב (יש להעיר על לשון הרז"ה בריש חולין: "אבל אי נגע הכלי של המתכת בדיקרב במיתא שלא בחיבורין טהור הוא", ונראה להגיה שם "בדיקרב בדיקרב", ודו"ק).

¹⁰⁴ ר' יצחק בן מלכיצדק; נזכר בר"ש ובשאר ראשוני אשכנז בשם ר"י מסימפונט.

¹⁰⁵ על הגהה זו עיין לעיל סעיף ה בדיון על שיטת הבעלי.

המשנה דאהלות לא נהירא לרבי [ר"י הזקן] בשום ענין, שאם מעמיד אותה בחיבורין קשה לרבי רישא... ולמאי דמפרש לה נמי שלא בחיבורין קשה לרבי (יד ע"ב).

נראה, שריבמ"ץ פירש שני פירושים שונים, ועל פי אחד מהם כל המשניות עוסקות בחיבורין - אלא שהר"י הקשה עליו. ומה שכתב הר"ש באהלות, ששניים טמאין במת הוא בלא חיבורין - זהו הסבר הר"ש לדעת ריבמ"ץ בעקבות הקושיה, ובריבמ"ץ עצמו לא נאמר בפירוש חילוק זה, ששניים ושלושה היינו בלא חיבורין וארבעה בחיבורין.

ייתכן שעל פי הפירוש שהמשנה מדברת בחיבורין, דעת ריבמ"ץ היא כמו שכתבנו בפרק א, שכל דין חרב כחלל אינו אלא בחיבורין. חיזוק לכך, ממה שמחק את כל הגמרות בעניין חרב כחלל. הרי על מנת לקיים את הסברה שכל כלי שטף נעשים כחלל אין צורך בהגהה מרחיקת לכת כל כך, ודי לומר, שהגמרא נקטה 'חרב' כלשון הכתוב, והוא הדין לכל כלי שטף! נראה, אם כן, שמטרת ההגהה לשלול לגמרי את דין "חרב כחלל" שלא בחיבורין.¹⁰⁶

2. התוספות והר"ש

התוספות בשבת יז ע"א,¹⁰⁷ עוסקים במשנה באהלות¹⁰⁸ בדבר איכר העובר על גבי הקבר ומרדעו על כתפו, ומבארים שבטומאת מת נתחדשו שני דינים שונים:

א. דין חרב כחלל בכלי מתכת, אפילו בלא חיבורין.

ב. דין טומאה בחיבורין בכל כלי שטף.

התוספות מזכירים את הסוגיה בעבודה זרה לז ע"ב על דיקרב בדיקרב, ואת הסוגיה בנזיר מב ע"ב העוסקת בטומאה בחיבורין באדם הנוגע באדם שנגע במת; ומשליכים מזה גם על אדם שנוגע בכלים שנגעו במת.

והתימה בדבריהם, שהתוספות מזכירים את המשניות בריש אהלות בקשר לשני הדינים הללו: בד"ה ששמע, כתבו: "ואפילו בחיבורים על ידי אהל, טמא טומאת שבעה כדמוכח בריש אהלות", וכוונתם לאהלות פ"א מ"ג על שפוד, ופירשה לעניין חיבורין; אולם בהמשך (ד"ה ועל) כתבו: "שאם יש דרבן בתוכו [בתוך המרדע] היה מטמא אפילו

106 שיטת ריבמ"ץ מוזכרת במקומות נוספים, ולא זכיתי להעלות מהם דברים סדורים בשיטתו (ספר הישר לר"ת, חלק החידושים סי' תשנח-תשסא; תוספות הר"ד נזיר נו ע"ב; יחסי תנאים ואמוראים עמ' קיט-קכג, ושם עמ' תעא-תעד).

107 ד"ה ששמע, ד"ה אמר, וד"ה ועל.

108 פט"ז מ"א.

בכל שהוא כל מה שתחתיו, **דחרב הרי הוא כחלל** אפילו על ידי אהל **כדמוכח בריש אהלות**, וכוונתם לאותה משנה.¹⁰⁹ ואינו מובן, איך הרכיבו התוספות את המשנה על תרי ריכשי - דין חרב כחלל בכלי מתכת בלא חיבורין, ודין חיבורין בכל כלי שטף.¹¹⁰

קושי דומה קיים גם בר"ש.¹¹¹ באהלות פ"א מ"ב, הוא מאריך לבאר את המשניות שם בדין חרב כחלל בכלי מתכת בלבד, וכן את **הספרי** בפרשת חוקת; ובפ"א מ"ד העלה אפשרות לפרש שהמשניות מדברות בחיבורין, ושלל אותה.¹¹² למרות זאת, מצאנו לר"ש בכמה מקומות שמזכיר את המושגים "כלים ואדם" "אדם וכלים" "כלים וכלים" בהקשר של חיבורין, ותוך הסתמכות על המשניות בתחילת אהלות: בפ"ב מ"ד פירש: "שהסנדל והעריסה"¹¹³ טמאין טומאת שבעה כדין כלים בכלים, והתינוק טמא טומאת ערב, **כדתנן בריש מכילתין**: השלישי, בין אדם בין כלים, טמאין טומאת ערב (וכן פעם נוספת בהמשך). בפט"ו מ"ב, בענין טבילות של עץ (שאינן בהן "חרב כחלל", לדעתו), כתב: "ואע"ג **דתנן בריש מכילתין**... השלישי בין אדם בין כלים טמאין טומאת ערב, הא תנן התם אין האהל מתחשב". וכן בפט"ז מ"א לגבי מרדע, כתב שהוא של עץ, ולכן אינו נעשה כחלל ולא מטמא באהל, ואף על פי כן כתב: "ואם בגדו מפסיק בין בשרו למרדע - טמא טומאת ערב, דהוה ליה **כלים וכלים ואדם**", מושג הלקוח מהספרי, שהתפרש על ידו על חרב כחלל!¹¹⁴

מלבד הקושי בפירוש המשנה, צריך לברר מניין למדו הר"ש והתוספות שכלים ואדם וכלים טמאים טומאת שבעה בחיבורין? הרי את הפסוקים "בחלל חרב" (במדבר י"ט, טז) ו"וכבסתם בגדיכם" (שם ל"א, כד) פירשו (בפ"א מ"ב) לענין חרב כחלל, ובכלי מתכות בלבד!

המקור לטומאת חיבורין, על פי הר"ש, אינו המשנה בריש אהלות והספרי בחוקת, אלא הגמרא בעבודה זרה (אותה הזכיר בפירושו באהלות פ"א מ"ד), המסתמכת על

109 ודבריהם צ"ע, שהרי לא נאמר במשנה שם שהשפוד מטמא באהל, אלא רק שנטמא באהל, והשווה לבבא בתרא כ"ע"א, תוספות ד"ה בחבית.

110 **בדרכי שמואל** (לר"ש אורבך שליט"א), שמעתא דחיבורין, אות לז, ושם פ"ק אות יז, עמד בתמיהה זו, וכתב שכוונת התוספות היא ללמוד דין אהל בחיבורין מדין אהל בחרב כחלל.

111 שהתוספות למסכת שבת הם מבית מדרשו.

112 משום שדין אדם באדם לדעתו אינו יכול להתפרש בחיבורין, כפי שהתבאר לעיל.

113 העריסה היא של עץ, ראה כלים פט"ז מ"א, ואם כן, לדעת הר"ש שדין "חרב כחלל" אינו אלא בכלי מתכת, הרי טומאתה מדין חיבורין. ולגבי הסנדל כתב הר"ש כאן שהוא של מתכת או עור.

114 וראה גם בפירושו לפ"א מ"ב.

הפסוק: "וכל אשר יגע בו הטמא יטמא" (במדבר י"ט, כב), והסוגיה המשלימה בנזיר (מב ע"ב). מצירוף שתי הסוגיות יוצא,¹¹⁵ שנוגע שלישי (אדם באדם באדם במת) טמא טומאת שבעה בחיבורין מדרבנן.

נראה לומר בדעת הר"ש, שהלימוד מדאורייתא ל"יקרב בדיקרב" נאמר בכל גוונא בנוגע שני: אדם באדם, כלים בכלים, אדם בכלים, או כלים באדם; וחכמים הוסיפו לגזור בנוגע שלישי, אך זאת, רק בשני מקרים: אדם באדם ואדם, או כלים ואדם וכלים. לכן כתבו,¹¹⁶ שכלים וכלים ואדם אינו טמא אלא טומאת ערב, אפילו מדרבנן.¹¹⁷ אך יש לשאול, מניין לר"ש ולתוספות שבכלים ואדם וכלים יש חיבורין? הרי בנזיר נאמר רק אדם באדם באדם, ובכל התורה טומאה בחיבורין נאמרה באדם בלבד!¹¹⁸

3. הראב"ד

שיטת הראב"ד היא שישנה טומאת שבעה או בחרב או בחיבורין, כדעת הר"ש וסיעתו. אלא שבעוד שהר"ש למד מ"בחלל חרב" את דין כלי מתכת בלא חיבורין, ואת דין חיבורין מהסוגיה בעבודה זרה, האומרת שיקרב בדיקרב דאורייתא על פי הפסוק "וכל אשר יגע בו הטמא יטמא" (במדבר י"ט, כב) - הראב"ד לא פירש כך, לא את הפסוק "בחלל חרב" (שם שם, טז) ולא את סוגיית הגמרא. ומחלוקת נוספת ביניהם בביאור המשניות בריש אהלות, שהר"ש וסיעתו פירשום על כלי מתכת בלא חיבורין, ואילו הראב"ד פירשם כמשמעם, בכל כלי שטף ובחיבורין.

בהלכות טומאת מת פ"ה ה"ג, השיג הראב"ד על דברי הרמב"ם שחרב כחלל נאמר בכל כלי שטף, וז"ל:

אנו אין לנו אלא בחרב או בחיבורין בשאר כלים, וכל המקראות אינן אלא בחיבורין.

ושם פ"ח ה"ז, כתב:

115 על פי הבנת התוספות בנזיר. וראה לעיל סעיף ט, 2.
116 בפ"ז מ"ב ובפ"ב מ"ד ובפ"ז מ"א ובתוספות בשבת יז ע"א ד"ה אמר.
117 באנציקלופדיה תלמודית ערך טמאה בחבורים, ציון 174, נכתב בדעת התוספות בשבת והר"ש בפ"ז מ"א, שנוגע שלישי אינו טמא טומאת שבעה כלל. לענ"ד אינו נכון, אלא משניהם מוכח, שחילקו בין נוגע שלישי באדם ואדם וכן כלים ואדם וכלים, הטמאים טומאת שבעה מדרבנן, לבין נוגע שלישי בכלים וכלים ואדם, שלא גזרו בו טומאת שבעה.
118 בדרכי שמואל שם (אות לט), דן בשאלה זו, וביאר שיש הבדל מהותי בין דין חיבורין הרגיל לבין דין חיבורין במת. אך זו גופא השאלה, מניין לנו שגדר החיבורין במת שונה מבכל התורה?

שאינן שנים טמאים שבעה בשום דבר אלא או כחרכ או בחיבורין.

ובהלכות נזירות פ"ז ה"ח, כתב הראב"ד:

מה שאמרו שהאדם מיטמא בכלים הנוגעים במת לטומאת שבעה לא אמרו אלא בחיבורין, חיבורי אדם בכלים וכלים במת, אבל שלא בחיבורין טומאת ערב.

לשונו בהשגה ש"כל המקראות" אינן אלא בחיבורין, משמעה שכל הפסוקים שהביא הרמב"ם - "בחלל חרב", "וכבסתם בגדיכם" (במדבר ל"א, כד), ו"כל הורג נפש" (שם שם, יט) - אינם אלא בחיבורין. ובחודשיו לעבודה זרה לז ע"ב, כתב שדברי רבא "בוקי סריקי" מבטלים את דברי מר זוטרא בריה דרב נחמן, ו"מן התורה אדם באדם אפילו בחיבורין אינו טמא שבעה, כדמעט לה בספרי מוהנפש הנוגעת תטמא עד הערב". כוונתו לספרי בחוקת ה"ל (סעיף 2), ומבואר, שפירש את כולו בחיבורין, כלומר, שגם הפסוק "בחלל חרב" המופיע שם אינו אלא בחיבורין.

ובהמשך כתב:

וכלה מתניתין [באהלות] בחיבורין הוא, כגון שהרגו **בחרכ** שבידו מטמא אותו והוא מטמא את בגדיו וכולן טומאת שבעה ומקראי נפקא בספרי.

משמע מן הדוגמא, שכוונתו גם לפסוק "בחלל חרב". ובחידושו לבבא קמא כתב:

הא דאמרינן השרץ וש"ז וטמא מת תולדותיהן לאו כיוצא בהן, דאילו אב מטמא אדם ובגדים ותולדה לא מטמא אדם ובגדים, קשיא לן, והלא שנינו [בריש אהלות] שניים טמאים במת... ותריצנא לה ההיא בחיבורין, כדמייתי לה מקראי בספרי לכלים במת, ואדם בכלים, וכלים באדם, דהיינו חרב מת ואדם ובגדים נוגעים בו (ב ע"א).

נראה בבירור מלשונו, הן ממה שכתב "כלים במת ואדם בכלים וכלים באדם", שזהו ציטוט מהספרי, והן מן הדוגמא של חרב, שכוונתו גם לפסוק "בחלל חרב".

מפורש בדבריו, שגם המשניות עוסקות בחיבורין. ואת קושיית הר"ש על פירוש זה מדין אדם באדם, שנאמר במשנה שטמא טומאת ערב ולא כמו שכתוב בנזיר מב ע"ב - תירץ הראב"ד (שם בעבודה זרה), שהמשנה נאמרה קודם שנגזרה גזירה זו, או שהמשנה מדברת על נזיר ועושה פסת, שבהם לא נגזרה טומאה בחיבורין באדם באדם, כמו שכתוב בגמרא בנזיר.

ויש לשאול על הראב"ד, אם המקראות והמשנה נאמרו בחיבורין דווקא - מניין למדנו שחרב מטמאת טומאת שבעה בלא חיבורין?¹¹⁹ ואפשר שהראב"ד סובר, שמהכתוב "בחלל חרב" למדנו שני דינים: מכך שהכתוב מדבר על "בחלל חרב או במת" ולא מת בלבד, למדנו שהנוגע בחרב כנוגע בחלל משום חיבורין; ומכך שנאמר "בחלל חרב" ולא "בחרב", שמשמעות הלשון שהאדם נוגע במת עצמו ויש זהות בין החלל לחרב, למדנו בהיקש "חרב הרי הוא כחלל", אף ללא חיבורין.

עדיין, צריך עיון בדעת הראב"ד לגבי חרב הנוגעת בטמא מת.¹²⁰ בבבא קמא, הוא הקשה על האמור שם שטמא מת "תולדותיו לאו כיוצא בו" מן המשנה באהלות, ותיירץ שהמשנה עוסקת בחיבורין; ומשמע שלדעתו טמא מת אינו מטמא כלי מתכת טומאת שבעה. לפי זה, דין חרב כחלל בכלי מתכת אינו אלא לגבי כלי שנוגע במת עצמו, שטמא אדם וכלים טומאת שבעה. אבל הדברים סותרים לגמרות בעניין חרב כחלל, שרובן מדברות על כלי מתכת שנוגע בטמא מת, והרי הראב"ד מקבל בעקרון את "חרב הרי הוא כחלל" שמופיע בגמרא, כפי שהראינו! וכן מבואר בראב"ד המובא ברמב"ן בחולין,¹²¹ שהסכין שנגעה בטמא מת "נעשה אב הטומאה לטמא אדם ולטמא בגדים" (וכוונתו "או לטמא בגדים"). גם מהשגותיו על הרמב"ם נראה שמסכים לדבריו, שטמא מת מטמא כלים טומאת שבעה, אלא שלדעתו דין זה נאמר רק בכלי מתכת.

נראה אם כן, שכוונת הראב"ד בבבא קמא היא, שמכיוון שהמשנה באהלות המדברת על כלים בסתם עוסקת בחיבורין, ודין חרב כחלל שבגמרא אינו אלא בכלי מתכת - הרי שבדרך כלל אין תולדותיו של טמא מת כמוהו, חוץ מכלי מתכת.

עלה בידינו, שהראב"ד למד את המשניות ומדרשי ההלכה כפי שביארנו, ולדעתו יש באמת הבדל בין "בחלל חרב" שבספרי לבין זה שבגמרא; אלא שהראב"ד סובר שאין סתירה בין הדברים, ו"אלו ואלו דברי א-להים חיים".¹²²

119 הקושי כאן הפוך מהקושי בשיטת הר"ש לעיל: לדעת הר"ש, הפסוקים והמשניות עוסקים בחרב כחלל בכלי מתכת, ולא ברור מה המקור בתורה ובמשנה לדין חיבורין; ואילו לדעת הראב"ד, הפסוקים והמשניות עוסקים בחיבורין, ולא ברור מה המקור בתורה ובמשנה לדין מיוחד בכלי מתכת בלא חיבורין.

120 וכבר החז"א באהלות סי' כ סק"ח הסתפק בזה

121 ב ע"ב ד"ה אילימא דאיטמי במת

122 המשנה למלך (הלכות טומאת מת פ"ה ה"ג ד"ה וראיתי להראב"ד) הבין בראב"ד אחרת, שהמשניות באהלות עוסקות בכלי מתכת ובלא חיבורין; ונדחק לפרש, שהראב"ד למד את דין חיבורין מ"כל הורג נפש" בלבד, (עי"ש). ולא ראה את חידושי הראב"ד בעבודה זרה ובבא קמא.

אבל נראה לעניות דעתי, שקשה לקבל את שיטת הראב"ד, מכמה טעמים:

א. הלימוד הכפול מ"בחלל חרב" דחוק.

ב. תמוה מאד הדבר, שאין ביטוי מפורש במשנה לדין הגמרא, שכלי מתכת נעשים כחלל ללא חיבורין.

ג. הראיות מן המשניות לכך שחרב כחלל נאמר בחיבורין אינן רק על דרך החיוב, שיש חיבורין בחרב, אלא גם ובעיקר על דרך השלילה, שחרב בפני עצמה איננה כחלל (ראה בכל המקורות לעיל סעיף 4), והן מהוות סתירה לדין הגמרא.¹²³

יא. איסור הכוהנים להיטמא לחרב כחלל

בתוספתא במכות¹²⁴ נאמר:

הרמב"ן בעבודה זרה הבין לאידך גיסא - שלדעת הראב"ד חרב כחלל מטמאת בחיבורין בלבד, כשיטה אותה ניסיתי להוכיח לעיל. וכן הבין הרמב"ן גם את דעת רש"י עה"ת (במדבר ל"א יט), הכותב: "למדך הכתוב שהכלי מטמא אדם בחיבורי המת". הרמב"ן מוסיף: "ולדבריהם משנת אהלות כולה בחיבורין היא, ואין משמעותה כן, וכן בפסחים לא מתחזי הכי". ממה שכתב שבפסחים לא מתחזי הכי משמע, שאם משנת אהלות עוסקת בחיבורין - כל דין חרב כחלל אינו אלא בחיבורין בלבד, ולכן קשה מהסוגיות בפסחים (יד ע"ב ויט ע"ב ועט ע"א), המזכירות דין חרב כחלל בלא חיבורין. אבל הבנתו בראב"ד מוקשית, שכן הראב"ד כותב בפירוש בהשגתו בה' טומאת מת שקיים דין חרב כחלל בחרב בלא חיבורין (בדרכי שמואל אהלות פ"ק אות ט"ז ואות כ' כתב, שהראב"ד בהשגותיו חזר בו, ועל פי דעתו בהשגה, הפסוק "בחלל חרב" נאמר בלא חיבורין; ולענ"ד לשונו "כל המקראות" כוללת גם את הפסוק "בחלל חרב", ואין כאן חזרה). וגם בדעת רש"י צ"ל כן, שמכיון שדעתו שרק כלי מתכת נעשים כחלל, יש מקום לחידוש של טומאה בחיבורין בשאר כלי שטף, ולזה כוונתו בפירוש התורה.

¹²³ יש מקום ליישב את הקושייה האחרונה על פי שיטה הקיימת בגאונים, ומובאת ברבינו חננאל (פסחים יד ע"ב) ובר"ש באהלות פ"א מ"ב, לפיה דין חרב כחלל לא נאמר אלא בכלי שבפועל אדם נהרג בו, ונדחקו להעמיד את הסוגיה בפסחים שם בנר שנהרג בו אדם. נראה, שפירשו את המשניות באהלות והספרי בחיבורין דווקא, ורק לעניין חרב שלא בחיבורין באו לידי חידוש זה, שלא נאמרו הדברים אלא בכלי שנהרג בו. ויש מקום לפרש כך גם בלשון הראב"ד "אין לנו אלא בחרב", ובזה גם יתיישבו יותר דבריו בחידושיו בבבא קמא. מכל מקום, ר"ח דוחה שיטה זו מכח הגמרא בחולין ג ע"ב, המזכירה דין חרב כחלל לגבי סכין הנטמא מטמא מת, ולא מהמת עצמו, אם כן לא נהרג בו.

¹²⁴ פ"ג ה"י, ומקבילה במסכת שמחות פ"ד ה"כ-הכ"ג.

כהן גדול... שניטמא לאחד מן הקרובים הרי זה חייב. זה הכלל: כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה - לוקה עליה את הארבעים, וכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה - אין לוקה עליה את הארבעים. אבל כהן הדיוט נשמותר להיטמא לקרובין שמיטמא לשאר מתים, או שנכנס לבית הקברות - חייב... נכנס לבית הפרס, או למדוד את ארץ העמים, או שיצא לחוצה לארץ - מלקין אותו מכות מרדות.

הנזיר אינו מגלח על טומאת חרב כחלל, כמבואר בתוספתא באהלות פ"א ה"ב:

במה דברים אמורים? לתרומה וקדשים, אבל אין הנזיר מגלח אלא על טומאת מת בלבד.

וכן מבואר במשנה בנזיר (פ"ז מ"ג), שעל "כלים הנוגעים במת" אין הנזיר מגלח, וממילא גם כוהן אינו מוזהר על חרב כחלל. ויותר מפורש הדבר ב'ברייתות מאבל רבתי':

אבל הסככות והפרעות ובית הפרס וארץ העמים והגולל והדופק ורביעית דם ואהל רבע עצמות וכלים הנוגעים על המת אין הכהנים מוזהרים עליהם (פ"ד ה"ז).

עם זאת, נחלקו ראשונים בשאלה האם להלכה מותר לכוהן להיטמא לחרב כחלל, והדבר תלוי בכמה שאלות:

1. האם קיימא לן להלכה שנזיר אינו מגלח על חרב כחלל?
2. האם קיימא לן להלכה ככלל זה, שכל שאין הנזיר מגלח עליו אין הכוהן מוזהר עליו?
3. האם משמעות הכלל שהדבר מותר לכתחילה, או שאינו לוקה על כך, ומכל מקום הדבר אסור מדרבנן?

באשר לשתי השאלות הראשונות, רוב הראשונים משיבים עליהן בחיוב: אכן הנזיר אינו מגלח על חרב, וממילא גם כוהן אינו מוזהר עליה, אלא שרבינו תם חולק בשתייהן.¹²⁵ אך באשר לשאלה השלישית, יש בדבר מבוכה: כמה ראשונים תפסו כלל

¹²⁵ מחלוקת זו מובאת בתוספות בנזיר נד ע"ב ד"ה ת"ש; ושם מובא בשמו, שנזיר מגלח על חרב. עוד נאמר בשמו, שלא קי"ל ככלל זה, התולה את הכהן בנזיר (תוספות בברכות יט ע"ב ד"ה מדלגין). ביראים, (סי' שכב) הובא להלכה בשמו שלפיכך הכהנים אסורים מדאורייתא להיטמא בחרב. אולם הרמב"ן (בבא בתרא כ ע"א) כותב בשמו להיפך - שמה שלא קי"ל כתליית הכוהן בנזיר נאמר גם לקולא; ואף על פי שנזיר מגלח על חרב, כוהן אינו מוזהר עליה; ותמה על כך.

זה כהיתר גמור,¹²⁶ ויש חולקים בדבר.¹²⁷ וברמ"א (י"ד סי' שסט ס"א) הובאו דעות החולקים, ופסק שנוהגים להקל.

ודעת המתירים צריכה ביאור, שהרי מפורש בתוספתא זו שאפילו בית הפרס וארץ העמים, הטמאים מדרבנן, אסורים לכוהן; וכל שכן חרב כחלל שטומאתה מדאורייתא, אלא שאין הנזיר מגלח עליה! ושמא יש לומר, שהחמירו חכמים בבית הפרס וארץ העמים, מפני שיש בהם חשש לעצם כשעורה, שנזיר מגלח עליה (נזיר פ"ז מ"ב), מה שאין כן בחרב.

אך על פי מה שביארנו בעניין דין חרב כחלל, יצא לנו לימוד זכות בשופי על מנהג הכוהנים להקל בדבר: אכן הדברים כפשטם, שמדרבנן אסור לכוהן להיטמא לכלים הנוגעים במת או מאהילים עליו,¹²⁸ אך זאת רק בשעת חיבורם למת.¹²⁹

יב. סיכום הפרק ומסקנות

1. יסוד דין חרב כחלל - מפשטות לשון המשניות והתוספתא בתחילת אהלות נראה, שהם עוסקות בטומאה בחיבורין. ממדרשי ההלכה נראה בבירור, שהלימוד מ'בחלל חרב' הוא לטומאה בחיבורין, וגם מוכח מהם, שזהו המובן במשניות באהלות, המובאות כלשונן בספרי זוטא. מהירושלמי בנזיר (פ"ז ה"ד) מבואר, שגם הוא הבין כך את המשניות באהלות, וכך נראית שיטת הירושלמי בכמה מקומות, שדין חרב כחלל נאמר רק בחיבורין.

מכמה וכמה משניות ותוספתות בסדר טהרות נראה, שטמא מת אינו מטמא כלי מתכת טומאת שבעה. גם מבחינה מעשית, יש קושי רב בסברה שחרב מטמאת כחלל גם לאחר פרישתה מן המת.

126 כגון הרמב"ם בהלכות אבל פ"ג ה"ב: "אבל נוגע הוא בבגדים שנגעו במת, אע"פ שמתטמא בהן טומאת שבעה".

127 ראה בית יוסף, יורה דעה שסט, שהביא את הברייתא, וכתב: "מכל מקום משמע, דנהי דמילקי לא לקי אבל איסורא מיהא איכא".

128 כגון רכב שיש בו מת. ועיין במגן אברהם סי' תט סק"ה, שאסר לכהן להיטמא בכלים המחוברים לקבר (ובביאור הלכה שם ד"ה מפני העיר עליו, ודבריו צ"ב).

129 יש לעניין זה השלכה גם לחומרא, ביחס לדעה שכוהן הנושא חפץ מתכת שנטמא במת רשאי להיטמא למת, משום שאינו מוסיף טומאה על טומאתו, ובאופן זה הותר לכוהנים ללמוד רפואה ולעסוק באברי מתים (ראה אסיא סט-ע, כך יח, א-ב, ניסן ה'תשס"ב). רבים דחו היתר זה מכמה צדדים, ומדברינו עולה פירכה ברורה לדבר - שכן הנושא חפץ שנטמא במת אינו טמא מת כלל, וכעת הוא מחדש על עצמו טומאת שבעה.

לעומת כל האמור, מבואר בכמה מקומות בבבלי¹³⁰ שדין חרב כחלל נאמר גם לאחר פרישה מהמת, דהיינו שכלי הנוגע במת דינו כאבי אבות הטומאה גם לאחר פרישתו, וכן כלי הנוגע בטמא מת טמא טומאת שבעה. יש מקום לפרש את הסוגיות בפסחים בהתאם למה שעולה מן המשניות, אך הסוגיה בחולין אינה מתיישבת. יש שהגיהו בבבלי בכל המקומות הללו,¹³¹ ועל פי הגהתם בטלה הסתירה בין הבבלי לשאר מקורות חז"ל.

2. דין אדם באדם בחיבורין - ישנו קושי בפירוש שהמשניות באהלות עוסקות בחיבורין, כי נאמר בהם שאדם באדם טמא טומאת ערב, ואילו הגמרא בנזיר מב ע"ב אומרת, שאדם באדם בחיבורין טמא טומאת שבעה מדרבנן, פרט לנזיר ועושה פסח. בגמרא בעבודה זרה לז ע"ב אף מופיעה דעה, שאדם באדם בחיבורין טמא טומאת שבעה מדאורייתא.

הראשונים נחלקו בביאור הסוגיות ויחסן זו לזו: שיטת ה**תוספות** וסייעתם, שנוגע שני טמא שבעה מדאורייתא, ונוגע שלישי טמא שבעה מדרבנן. ושיטת ה**רמב"ם** וסייעתו, שמדאורייתא אין טומאה בחיבורין באדם באדם, ונוגע שני טמא שבעה מדרבנן. לדרך זו, אפשר לומר שהמשנה באהלות, האומרת שאדם באדם טמא טומאת ערב, היינו מדאורייתא, ומדרבנן טמא שבעה.

הדעה המחוררת יותר לענ"ד, שמאמרו של רבי ינאי בנזיר הוא העברה ממאמרו בירושלמי בנזיר (פ"ז ה"ד), והמובן המקורי של דבריו הוא, שחיבורי אדם בכלים נאמרו לתרומה וקדשים ולא לביאת מקדש, ולא התכוון לומר, שבחבורי אדם באדם יש טומאת שבעה מדרבנן. וכך נראה מהמשניות באהלות פ"ח מ"ו וחולין פ"ד מ"ג, שאדם באדם בחיבורין טמא טומאת ערב בלבד. לפי זה, המשנה באהלות מובנת כפשטה בחיבורין.

3. שיטות הראשונים - רוב ככל הראשונים נקטו כפשטות דעת הבבלי, ופירשו את המשניות באהלות בלא חיבורין. כמה ראשונים העלו את האפשרות לפרש את המשניות בחיבורין, ובכל זאת, לדעתם דין חרב כחלל נאמר גם בלא חיבורין. ומן ה**ראב"ד** נראה, שעמד על כך שיש חידוש בבבלי בעניין חרב כחלל, שאינו כפי שנאמר במשניות וב**ספרי**, אבל סבר, שאין סתירה בין הדברים, ואלו שני דינים שונים הנלמדים מ"בחלל חרב".

130 פסחים יד ע"ב; שם יט ע"ב; שם עט ע"א; חולין ג ע"ב.

131 ריבמ"ץ והגר"א, אם כי הם הגיהו כך מטעם אחר.

4. נחלקו הראשונים והפוסקים על היתר הכוהנים לנגוע בחרב כחלל, ונהגו להקל. פשטות דברי חז"ל, שכוהנים אסורים מדרבנן להיטמא לכלים הנוגעים במת, אך על פי דברינו, מותר בשופי לכוהנים לנגוע בחפץ שנטמא למת, לאחר שחפץ זה פרש מן המת.

5. ביסוס נוסף לטענתנו כאן מובא בפרק הבא למאמר זה, שעוסק בשאלה האם דין חרב כחלל נאמר בכל כלי שטף או בכלי מתכת בלבד. כעת אומר בקצרה, שיש סתירות לכאורה בעניין זה (המקורות העיקריים: באהלות פ"א ובספרי חוקת הנ"ל ותוספתא כלים ב"ק פ"ו ה"ז משמע כצד הראשון, ובכלים פי"ח משניות ז-ח ופי"ט משניות ה-ו ופכ"ז מ"ח משמע כצד השני), והן מתיישבות יפה על פי מה שהתבאר כאן, שדין חרב כחלל אינו אלא בחיבורין: כל המקורות לצד הראשון עוסקים בחיבורין, וכל המקורות לצד השני בלא חיבורין.

ואחתום מעין הפתיחה, שכל דברינו נאמרים להלכה ולא למעשה, אלא אם אזכה ויסכימו עמי גדולי ישראל.